

Paulina de los Reyes

Att segla i motvind

En kvalitativ undersökning om strukturell diskriminering och vardagsrasism inom universitetsvärlden

ARBETSLIV I OMVANDLING | 2007:5

ISBN 978-91-7045-827-9 | ISSN 1404-8426

Arbetslivsinstitutet är ett nationellt kunskapscentrum för arbetslivsfrågor. På uppdrag av regeringen bedriver institutet forskning, utveckling och kunskapsförmedling. I dialog med arbetslivets aktörer verkar vi för ett arbetsliv med goda villkor, utvecklingsmöjligheter och en hälsosam arbetsmiljö för både kvinnor och män. Institutet har omkring 400 anställda och finns på flera orter i landet. Besök gärna www.arbetslivsinstitutet.se för mer information.

Arbetsliv i omvandling är en av Arbetslivsinstitutets vetenskapliga skriftserier. I serien publiceras avhandlingar, antologier och originalartiklar. Främst välkomnas bidrag avseende vad som i vid mening kan betraktas som arbetsorganisation och arbetsmarknad. De kan utgå från forskning om utvecklingen av arbetslivets organisationer och institutioner, men även behandla olika gruppers eller individers situation i arbetslivet. En mängd ämnesområden och olika perspektiv är således tänkbara.

Författarna till bidragen finns i första hand bland forskare från de samhälls- och beteendevetenskapliga samt humanistiska ämnesområdena, men även bland andra forskare som är engagerade i utvecklingsstödande forskning. Skrifterna vänder sig både till forskare och till andra som är intresserade av att fördjupa sin förståelse av arbetslivsfrågor.

Manuskripten lämnas till redaktören som ombesörjer att ett traditionellt ”refereeförfarande” genomförs. I huvudsak publiceras bidrag från forskare med anknytning till Arbetslivsinstitutet.

ARBETSLIV I OMVANDLING

Redaktör: Eskil Ekstedt
Redaktion: Jonas Malmberg, Anders Neergaard,
Lena Pettersson, Ann-Mari Sätre Åhlander
och Annette Thörnquist

© Arbetslivsinstitutet & författare, 2007
Arbetslivsinstitutet,
113 91 Stockholm

ISBN 978-91-7045-827-9
ISSN 1404-8426
Tryckt hos Elanders Gotab, Stockholm

Förord

Arbetet med denna rapport har gett mig många nya insikter om diskriminering. Något som kanske är mer förvånande är att jag även lärt mig en del om segling. Att segla i motvind är inte bara ansträngande utan kräver enorm skicklighet. Vid motvind kan man inte segla rakt mot vinden. I stället måste man kryssa snett mot vinden, vilket betyder att man måste segla långa sträckor för att komma i mål. Ju längre tid båten går i motvind, desto längre sträcka måste man segla för att komma fram. När man seglar i motvind måste man sitta vid rodret hela tiden och dessutom akta sig för att få bommen i huvudet om vinden vänder. Att segla i motvind förutsätter kunskap, uthållighet, skicklighet och tid. Metaforen i rapportens titel har visat sig ha fler beröringspunkter med diskrimineringen än vad jag först kunde ana.

Jag vill i första hand rikta ett stort tack till alla studenter och anställda vid Uppsala universitet som berättade för mig om sina erfarenheter av diskriminering. Utan deras öppenhet och generositet hade den här undersökningen inte varit möjlig. Jag vill också tacka Kommittén för etnisk mångfald vid Uppsala universitet, som tog initiativet till undersökningen, och Mångfaldsgruppen vid Uppsala Studentkår, som bistått med kontakter, synpunkter och möjligheten att presentera undersökningsresultaten för uppsalastudenter. Under arbetets gång har jag fått värdefulla synpunkter från Dag Blanck, Irene Johansson, Marcus Lundgren, Irene Molina och Anders Neergaard. Ariel González skrev ut intervjuerna och språkgranskade texten. Redaktionen för "Arbetsliv i omvandling" och två anonyma referees har under stor tidspress möjliggjort publiceringen av rapporten. Stor tack till er alla!

Uppsala den 6 mars 2007

Paulina de los Reyes

Innehåll

Förord	
Introduktion	1
Syfte och frågeställningar	3
Vad är diskriminering?	5
Tidigare undersökningar och premisser	7
Tillvägagångssätt	11
Jag har aldrig blivit diskriminerad men...	13
Olikhet och tillhörighet	16
Språkliga gränser och att fastna med språket	20
Stereotyper och diskriminering	24
Frågor som definierar gränser	26
Vart tar alla ”svartskallar” vägen?	30
Invandrare och invandrare	33
Att hela tiden hamna i en försvarsposition	34
Att göras till ”den andra”	37
Mellan universalism och etnocentrism	39
Strategier och förhållningssätt	42
Frustration och distansering	42
”Att vara så bra som möjligt”	44
Att skaffa sig en bra utbildning för att inte bli diskriminerad	45
Kön och etnisk diskriminering?	48
Den institutionella ramen	52
Avslutande kommentarer	54
Referenser	57

Introduktion

Somliga har svårt att tro att det förekommer etnisk diskriminering i Sverige. För andra är diskriminering en del av vardagen och någonting man alltid måste förhålla sig till i det dagliga livet och i mötet med andra människor, nyhetsrapportering, arbetssituationer, med mera. Förekomsten av diskriminering är en mycket påtaglig verklighet för många människor idag. Så även i universitetsvärlden. En viktig fråga är därför hur diskrimineringen kan se ut i olika sammanhang och vad den har för effekter för de som drabbas. Under de senaste åren har forskningsresultat som lyfter fram normskapande processer i olika institutionella miljöer tillhandahållit viktiga insikter om de mekanismer som upprätthåller diskriminerande handlingar, attityder och språkbruk. På samma sätt som köns- och jämställdhetsforskning synliggör den manliga normen som tilldelar kvinnor en underordnad position i den akademiska världen är det många som idag ifrågasätter den etniska homogenitet som kommer till uttryck i universitetens normer, värderingar, koder, regler och personalsammansättning och problematiserar dess diskriminerande effekter för studenter och anställda med bakgrund i andra länder.

Diskriminering innebär en form av särbehandling som direkt eller indirekt missgynnar, kränker och/eller begränsar individens handlingsutrymme och valmöjligheter i samhällslivets olika arenor. Viktigast av allt är emellertid att diskrimineringen innebär en allvarlig kränkning av individens personliga integritet och rätt till likvärdigt behandling. Begreppet *etnisk diskriminering* åsyftar den negativa särbehandling som grundar sig på nationalitet eller etnisk bakgrund. *Etnisk tillhörighet*, som den definieras i Lagen om förbud mot diskriminering (2003:307), är att tillhöra en grupp som har samma nationella eller etniska ursprung, ras, eller hudfärg. Många forskare hävdar dock att begreppet *etnisk diskriminering* är problematiskt, inte minst för att det "etniska" saknar en given innebörd (se till exempel SOU 2005:41). Etnicitet åsyftar en typ av kollektiv, kulturell, språklig och historisk gemenskap som knappast överensstämmer med den invandrade befolkningen i Sverige. I dagligt tal används begreppet etnicitet ofta som synonym till invandrarskap även om många som invandrat till Sverige har svårt att betrakta sig själva som en etnisk grupp. Utifrån den forskning som finns är det möjligt att konstatera att den etniska diskrimineringen, i dess olika former, riktas mot en mycket heterogen grupp vars tydligaste gemensamma nämnare är att de betraktas som "icke-svenska" (de los Reyes & Wingborg 2002).

Det finns forskning idag som visar att den etniska diskrimineringen förekommer inom i stort sett alla områden i det svenska samhället. Normativa föreställningar om svenskhet och invandrarskap som skilda och meningsskapande sociala kategorier har visat sig utgöra en latent grund för särbehandling inom arbetslivet, skolan, boendet, rättväsendet, media med mera (SOU 2005:56,

2006:79). Av den anledningen pratar forskare idag om ”strukturell” och ”institutionell” diskriminering för att särskilja mellan dels individuella och intentionsstyrda handlingar, dels diskriminerande effekter av samhällets dominerande värderingar och normer. Detta ska emellertid inte tolkas som att det finns vatten-täta skott mellan dessa olika former av diskriminering. Den strukturella diskrimineringen fordrar individuella handlingar för att uppstå, samtidigt som dessa handlingar antingen kan möjliggöras eller förhindras av det omgivande samhällets värderingar och regelverk. Även om samspelet mellan individuella handlingar och institutionaliserade normer bör uppmärksammas är det viktigt att skilja mellan dessa nivåer när diskrimineringens olika dimensioner ska belysas och motverkas.

Att motverka diskriminering är en viktig uppgift för universiteten och för andra samhällsinstitutioner. Av regeringsförklaringen hösten 2006 framgår att ett ökat skydd mot diskriminering behövs för att ta vara på alla människors vilja och förmåga att delta i samhällsutvecklingen. För universitetsvärldens del handlar det bland annat om att synliggöra och motverka handlingar, rutiner och förhållnings-sätt som medför att vissa grupper eller människor utsätts för en systematisk och negativ särbehandling. Att undersöka förekomsten av strukturell diskriminering är ett viktigt steg i denna riktning. Som det påpekats vid ett flertal tillfällen är avsaknaden av relevant kunskap om hur diskrimineringen gestaltar sig i akademiska miljöer ett hinder för ett framgångsrikt antidiskrimineringsarbete inom universiteten. Vi saknar även kunskap om hur upplevelser av diskriminering, och medvetenheten om att det förekommer diskriminering, påverkar människors val och strategier.

Syfte och frågeställningar

Denna studie undersöker förekomsten av strukturell diskriminering inom universitetsvärlden. Med strukturell diskriminering åsyftas den negativa särbehandling som har sin grund i kulturella eller etniska stereotypier, oavsett intentioner och som medför en systematisk (åter)skapande av invandrade personer och deras barn som annorlunda och avvikande i det svenska samhället. Syftet med undersökningen är att lyfta fram kontextspecifika processer, erfarenheter och strategier som kan belysa dels olika uttryck för diskriminering och skilda former för negativ särbehandling, dels sätt att hantera, bemöta och motverka diskriminerande attityder, förhållningssätt och handlingar.

Undersökningens övergripande syfte kan preciseras i följande punkter:

- Att belysa hinder och problem som anställda och studenter med invandrarbakgrund möter inom universiteten.
- Att belysa på vilket sätt förekomsten av diskriminerande strukturer påverkar strategier, arbetsmiljö och relationer.
- Att identifiera goda exempel och framgångsrika metoder att hantera diskriminering.

Ambitionen är att lyfta fram aktörernas röster och erfarenheter när det gäller definitionen av diskriminering och dess följder för arbets- och studiesituationen på universiteten. Ett skäl till detta är att de diskriminerades erfarenheter utgör en viktig kunskapskälla när det gäller att definiera vad som är diskriminering men också för att identifiera de olika situationer där diskriminering förekommer (Essed 1991, Fishman & McCarthy 2005). Ett sådant perspektiv är också nödvändigt för att ge de som diskrimineras tolkningsföreträde. Det finns en tendens hos makthavare och beslutfattare att bemöta diskriminering med förnekande, nonchalans eller bortförklaringar (SOU 2005:56). Men detta innebär samtidigt att de som drabbas av diskriminering även förnekas möjligheten att tolka och sätta ord på det de har varit med om. En viktig utgångspunkt i analyser av strukturell diskriminering är således att det är den/de som utsätts för diskriminering som har tolkningsföreträde när det gäller att definiera vad som är diskriminering (SOU 2005:41). I likhet med annan kränkande behandling, som till exempel sexuella trakasserier, är det därför offrets upplevelser av integritetskränkning som utgör den självklara utgångspunkten för att förhålla sig till diskrimineringsfrågor.

Studien är en kvalitativ undersökning baserad på intervjumaterial och gör därför inte anspråk på statistisk representativitet. Inte heller ger undersökningen svar på hur många som drabbas av diskriminering och hur ofta. Ett viktigt hinder för forskningen om diskriminering är avsaknaden av en begreppsdefinition som kan fånga de olika situationer där diskrimineringen förekommer. Av den anledning behövs det studier som utifrån ett brett teoretiskt perspektiv kan bidra till att

validera begreppet och dess olika manifestationer. En kvalitativ analys av hur diskrimineringen agerar och vad den har för konsekvenser för de människor som drabbas fyller därmed en viktig funktion.¹ Ett kvalitativt tillvägagångssätt som utgår från människors berättelser syftar således i första hand till att identifiera vad som kännetecknar diskriminerande handlingar, i vilka situationer de förekommer och på vilket sätt de påverkar den sociala interaktionen i den specifika miljö som utgörs av universitetet och dess olika institutioner. Det handlar med andra ord om att synliggöra processer och förhållningssätt där subtila handlingar, utsagor, etablerade värderingar och normer möjliggör att vissa individer och grupper utsätts för negativ särbehandling under det att andra favoriseras. Ur det perspektivet är diskrimineringens kvantitativa omfattning tämligen sekundär. I likhet med andra grundläggande mänskliga rättigheter är endast en ”noll tolerans”-politik etiskt möjlig.

¹ För en teoretisk och metodologisk diskussion av kvalitativa studier om rasism och etnisk diskriminering se Lopez och Parker (2003).

Vad är diskriminering?

Diskrimineringsbegreppet används i en rad olika sammanhang och kan även ges olika innebörd i skilda situationer. Nedan följer en kort definition av de diskrimineringshandlingar som är förbjudna enligt lagen (Lag 2003:307).

- *Direkt diskriminering*: att behandlas sämre än någon annan om missgynnandet har samband med etnisk tillhörighet.
- *Indirekt diskriminering*: att missgynna genom tillämpning av bestämmelser, kriterier eller förfaringsätt som framstår som neutrala men som i praktiken särskilt missgynnar personer med viss etnisk tillhörighet.
- *Trakasserier*: uppträdande som kränker en persons värdighet och som har samband med etnisk tillhörighet.
- *Instruktioner att diskriminera*: order eller instruktioner att diskriminera en person enligt punkterna 1, 2 och/eller 3 som ges till någon som står i lydnds- eller beroendeförhållande till den som lämnar ordern eller instruktionen.

Lagens skydd täcker dock inte alla former av diskriminering utan avser endast situationer som kan kopplas till individers agerande i olika situationer. Således hanteras diskrimineringen som ett resultat av individuella handlingar medan den strukturella ordning som möjliggör dessa handlingar förblir oproblematiserad. Under senare år har begreppen strukturell och institutionell diskriminering använts för att beskriva diskrimineringsformer som har sin grund i samhällets och arbetslivets etablerade regelverk och normsystem (SOU 2005:41, 2005:56, 2006:79). Den strukturella diskrimineringen uppstår antingen som resultat av slentrianmässiga handlingar baserade på förutfattade uppfattningar om etnisk olikhet eller så utgör den utfallet av att regler grundade på normativa modeller tillämpas på individer/grupper av individer vars behov/förutsättningar skiljer sig åt. I det förra fallet kan vi säga att den strukturella diskrimineringen bidrar till att vidmakthålla kategoriseringar på etnisk basis. I det senare kan vi säga att den skapar ojämlikhet genom att tillämpa likadana regler för olika grupper.²

Begreppet strukturell diskriminering möjliggör en skiftning i fokus från individuella diskriminerande aktörer till samhällets normer, regelverk och praxis som resulterar i att visa individer och grupper av individer missgynnas under det att

² Denna definition har stora likheter med begreppet ”institutional racism” som används i den anglosaxiska världen. Rattansi (1992, sid 35) lyfter fram begreppets politiska och teoretiska implikationer när han skriver att; ”Originating in the Black Power Movement’s struggles in the US, the term now generally signifies all the myriad, taken-for-granted ways in which routine institutional procedures, whatever their original purposes, end up discriminating against and disadvantaging black and other ethnic minorities.” I Sverige har begreppet omkodats till strukturell diskriminering vilket möjliggör en fokusförskjutning från rasism och rasistiska ideologier till de konkreta effekterna av sådana ideologier.

andra favoriseras. Diskrimineringsproblematiken adresseras således utifrån samhällets maktstrukturer och ideologiska ramverk. Utgångspunkten är att avsikten att diskriminera eller inte diskriminera är av underordnad betydelse i relation till dess resultat. Ytterligare ett viktigt skäl till detta perspektivskifte är att ideologiska motiv och rasistiska värderingar inte är de enda anledningarna till att diskriminering förekommer. Forskningen visar att rutinmässiga och oflekterade handlingar står för en ansevärd del av vardagsdiskrimineringen (SOU 2006:60). Av den anledningen är det viktigt att identifiera normer, värderingar och rutiner som gör det möjligt att diskriminera vissa grupper och favorisera andra.

Förekomsten av diskriminering bör således förstås utifrån de maktrelationer som utspelas i konkreta institutionella miljöer och som genom normaliserade beteendemönster och tolkningsramar ger vissa grupper fördelar i relation till andra vad gäller materiella och symboliska resurser, status, positiv uppmärksamhet, privilegier och så vidare. Ett institutionellt angreppssätt gör det även möjligt att analysera diskriminerande praktiker ur ett processperspektiv bortom individuella attityder, motiv och intressen. I stället för att fokusera på individer som bärande av diskriminerande attityder och fördomar vänds blicken mot diskriminerande praktiker som genomsyrar samhällets institutioners sätt att fungera.

Ett sådant synsätt gör det möjligt att identifiera sammanhang eller regelverk som skapar och vidmakthåller differentiering, segregering och rangordning. Det är dessa mekanismer som i förlängningen även möjliggör uteslutning och marginalisering. På en organisatorisk nivå kan ett sådant sammanhang utgöras av institutioners profil och ledningens syn på vad som utgör kompetens och önskvärda sociala egenskaper. Att fastställa en kanon anses som ett legitimt sätt att profilera institutionen och att förstärka den befintliga kompetensen. En följd av dessa strategier är dock att befästa den rådande ordningen samtidigt som individer som anses avvika från etablerade normer kan exkluderas eller tilldelas en underordnad och osynlig position. Det är även viktigt att påpeka att institutioner agerar inom ramen för samhällsstrukturer och avspeglar därmed samhälleliga värderingar och normativa föreställningar om de egenskaper som karakteriserar olika grupper och kategorier. Varken kompetens eller profilering är neutrala begrepp som kan frikopplas från samhällets maktordningar. Den forskning som belyser kvinnors och mäns situation i den akademiska världen har visat hur föreställningar om lämplighet knyts till kön och bidrar på detta sätt att befästa den manliga normen inom universiteten (se till exempel SOU 1995:110).

Tidigare undersökningar och premisser

Sedan en tid tillbaka finns det en omfattande forskning om könsstrukturernas betydelse i universitetsvärlden och upprätthållandet av en manlig norm. Förekomsten av informella maktstrukturer, nedvärderingen av kvinnliga forskares insatser, glastaket och osynliggörande är problem som lyfts fram av ett flertal rapporter (Bondestam 2001, Jordansson 1990, SOU 1995:110). Däremot finns det få studier som behandlar den etniska segregeringen inom högskolor och universitet. Mohammed Fazlhashemis undersökning *Möten, myter och verkligheter. Studenter med annan etnisk bakgrund berättar om möten i den svenska universitetsvärlden* (2002) är en av de få som analyserar universitetsvärlden utifrån ett etnicitetsperspektiv. Fazlhashemi identifierar en rad problem som är förknippade med dels institutionella brister i bemötandet av studenter med utländsk bakgrund, dels den diskrepans som finns mellan en heterogen studentgrupp och det ”monokulturella” universitetet.

Det grundläggande problemet tycks vara den rådande dualismen mellan å ena sidan den etniskt och kulturellt heterogena studentgruppen och å den andra sidan den relativt monokulturella högskolan (Fazlhashemi 2002, sid 66).

Fazlhashemis studie problematiserar förekomsten av en normativ uppfattning av svenskhet och dess följder för studenter som av olika anledningar uppfattas utanför denna norm. Han noterar också hur kravet på anpassning påverkar studenternas vardag och relationer till andra personer inom universitetet. Den monokulturella miljön inom universitetet gör därmed studenter med utländsk bakgrund till ett avvikande inslag i universitetet. En situation som skapar slitningar, stress och en rad påfrestningar.

Fazlhashemis slutsatser har stora likheter med de forskningsresultat som presenteras i andra länder. I USA har forskning om institutionell rasism i högskolevärlden visat att diskrimineringen av studenter som tillhör etniska minoriteter ofta är kopplad till en position som avvikande och som icke tillhörande en förgivettagen gemenskap (Connolly & Troyne 1997, Puwar 2002, Fishman & Mc Carthy 2005).³ Subtila markeringar mellan de som anses tillhöra universitetsvärlden och de som förpassas till en utanförstående position är varken tillfälliga eller oskyldiga. Återkommande påpekanden om att personer med minoritetsbakgrund utgör ett undantag och avviker från det ”normala” på universitetet bör enligt Solórzano (1998) analyseras inom ramen för begreppet ”racial micro-aggression”, det vill säga:

³ En mycket personlig skildring av främlingskapskänslor inför universitetsvärldens hierarkiserande kultur och utsorterande mekanismer finns i Edward Saids (2000) berättelse om sin tid som student vid Princeton under 1950-talet.

... stunning, automatic acts of disregard that stem from unconscious attitudes of white superiority and constitute a verification of black inferiority (Davies 1989, återgiven i Solórzano 1998, sid 124).

Solórzano ser dessa handlingar som uttryck för en rasistisk ideologi och en diskriminerande ordning som ideligen konstruerar vissa individer och eller grupper som underlägsna och problematiska. Enligt detta kan individerna på grund av sitt utseende och sin hudfärg knytas till bestämda platser i det sociala rummet. Överträdelser av denna ordning registreras således genom sådana microaggressions. Begreppet microaggression synliggör hur denna ideologi opererar och hur den reproduceras i vardagliga handlingar. Även om dessa handlingar var och en för sig inte uppfattas som varken rasistiska eller diskriminerande har de en ackumulerad verkan och utgör en viktig förutsättning för att hålla etniska och andra gränsdragningar vid liv. Solórzanos undersökning visar att utsattheten för dessa ständiga påhopp har påtagliga följder på doktorandernas karriärmöjligheter och illustrerar hur ojämlikheten reproduceras inom högre utbildning:

Indeed the experience of these scholars has shown that even at a high level of accomplishment (i.e. doctoral education), where educational conditions might on the surface appear to be equal, the forms of inequality and discrimination can be more subtle and harder to see. Perhaps the cumulative impact of the racial and gender microaggressions at each point in the educational system is further evidence of the very different road that scholars of colour must travel and the strength they must have to overcome both macro and micro barriers along that road (Solórzano 1998, sid 132).

Solórzanos angreppssätt lyfter fram två aspekter som är av stor betydelse för denna undersökning. Den ena är det symboliska våldet som följer av ett normativt rastänkande (och av upplevelsen att betraktas som avvikande). Det etniska skillnadsskapandet är varken naturligt eller harmlöst, utan upplevs av många som förtryckande och som ett tvång. Den andra är vikten av det performativa och processuella i realiserandet av etniska skiljelinjer. Solórzanos analys överensstämmer med svenska undersökningar som tolkar dessa ständiga gränsdragningar som uttryck för en (etnisk) ordning som behöver markeras för att hållas vid liv.⁴

Erfarenheter av marginalisering, stigmatisering och osynlighet är ofta även kopplad till andra former av förtryck. Det finns en rad undersökningar som teoretiskt och empiriskt har utforskat hur olika konstitueringar ger upphov till specifika former av diskriminering (se till exempel Puwar 2002, Konur 2002). När det gäller situationen i Sverige har en granskning genomförd vid Karolinska Insti-

⁴ Se till exempel Ove Sernhedes och Thomas Johanssons antologi *Identitetens omvandlingar* (1991) särskilt Michael Azars (2004) bidrag ”Den äkta svenskheten och begärets dunkla objekt”. Se också SOU 2005:41 *Bortom vi och dem. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering* och Paulina de los Reyes och Lena Martinsson (2005) *Olikhetens paradim. Intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetsskapande*.

tutet (KI) funnit att lika behandlingsprincipen brister inte bara i relation till kön utan även beträffande etnisk bakgrund, sexualitet och funktionshinder. Rapportens författare påpekar att det finns stor anledning att lyfta fram diskrimineringsfrågorna och öka kunskapen om diskriminering eftersom ”diskriminerande attityder som accepteras under utbildningen följer också med ut i arbetslivet” (KI 2005, sid 6). Normativa föreställningar om kön, sexualitet och funktionsförmåga samt förekomsten av rasistiska föreställningar i undervisningen innebär inte bara påfrestningar för studenter som inte passar in i dessa normer utan kan också komma att påverka bemötande av patienter i framtiden, menar rapportens författare.

Erfarenheterna inom jämställdhetsforskningen och etnicitetsforskningen visar på nödvändigheten av att ifrågasätta hur normativa uppfattningar inom universitetsvärlden bidrar till att utesluta och marginalisera människor som betraktas som avvikande. Dessa erfarenheter bekräftas av studier som utifrån ett bredare angreppssätt problematiserat förekomsten av uteslutande mekanismer på basis av kategoriseringar grundade på studenternas sexualitet, religion och funktionsförmåga. Utifrån dessa forskningsresultat är det därför möjligt att dra slutsatsen att enbart ett könsperspektiv eller ett etnicitetsperspektiv inte är tillräckligt för att förklara uteslutningsmekanismer inom universiteten. Det behövs ett perspektiv som förmår att integrera olika former av förtryck och som även problematiserar hur olika kategoriseringar tillsammans bidrar till att vidmakthålla hierarkier och öka ojämlikheten inom universiteten. Den här undersökningen utgår från ett perspektiv som problematiserar den simultana verkan av strukturer som utifrån etnicitet/ras, kön, sexualitet och klass skapar normer och ojämlika villkor. Ett sådant perspektiv fokuserar på intersektionen mellan olika samhällsliga maktordningar och sätter sökarljuset på hur olika maktordningar samverkar och konstruerar varandra ömsesidigt. De kan försvaga eller förstärka varandra, komplettera eller konkurrera med varandra i ett komplext och dynamiskt samspel (de los Reyes & Mulinari 2005, de los Reyes & Martinsson 2005).

Utgångspunkten för den här undersökningen är att ett intersektionellt perspektiv är nödvändigt för att förstå mekanismerna bakom diskriminerande strukturer och även för att illustrera hur dessa mekanismer utmanas och förhandlas. Undersökningen fokuserar primärt på strukturella diskrimineringsformer, det vill säga den typ av särbehandling som har sin grund i fördomar, stereotyper och vedertagna förhållningssätt som skapar överordning och underordning. En viktig utgångspunkt är att diskrimineringen inte bara praktiseras av individer, utan också är ett resultat av institutioners normer, etablerade värderingar, rutiner, praktiker och regelverk. Undersökningens fokus koncentreras på följande områden:

- Praktiker, värderingar och förhållningssätt som leder till negativ särbehandling och utanförskap.

Undersökningen utgår från att diskrimineringen förekommer och påverkar universitetens praktiker, värderingar och rutiner inom universiteten. Undersökningen fokuserar därför på de gränsdragningsprocesser som skapar och reproducerar underordning mellan studenter och anställda med invandrarbakgrund och andra inom universitetsvärlden.

- Erfarenheter av diskriminering är en viktig kunskapskälla.

En viktig premis för undersökningen är att förekomsten av diskriminerande praktiker och värderingar har betydelse för intervjupersonernas självbild, förhållningssätt till omgivningen, erfarenheter och strategier. Detta kan aldrig reduceras till en fråga om individuella upplevelser. Att ta del av människors erfarenheter av diskriminering är först och främst viktigt utifrån ett tolkningsföreträdesperspektiv. Människors berättelser är därför den främsta källan till kunskap om hur diskrimineringen ser ut och även om hur den kan hanteras, bemötas och utmanas.

- Individens erfarenheter måste analyseras i ljuset av konkreta institutionella miljöer.

Utgångspunkten är att diskriminerande handlingar inte sker i ett vakuum och därför måste kopplas till specifika sammanhang. Dessa består av institutionspecifika omständigheter men också av en konkret arbets- och studiesituation där explicita och implicita gränsdragningar dras. Därtill är tidigare erfarenheter och erfarenheter utanför universitetet av stor betydelse för individernas självbild och förhållningssätt inom universitetsvärlden.

- Erfarenheter av diskriminering och diskriminerande handlingar är könade praktiker som bör analyseras intersektionellt.

Utgångspunkten är ett intersektionellt perspektiv som utgår från att kön och etnicitet är inbäddade i varandra och inte kan betraktas separat. På samma sätt som kategorin ”kvinna” alltid innebär en uttalad eller outtalad etnisk tillhörighet innebär invandrarskap och etnicitet även föreställningar om etniskt specifika former att förhålla sig till kvinnlighet och manlighet. Forskningen visar att kön är en viktig del i konstruktionen av etniska och/eller kulturella stereotyper. Diskrimineringens olika uttryck kan därför antas vara relaterade till föreställningar av etniskt differentierade former att skapa och förhålla sig till kön.

Tillvägagångssätt

Studien baseras på intervjumaterial som rör erfarenheter, personliga reflexioner och strategier bland anställda och studenter med invandrarbakgrund. Intervjuerna har genomförts utifrån ett strategiskt urvalskriterium, vilket innebär att intervjupersonerna har valts ut med avsikten att få ett så brett underlag som möjligt. I den mån som det har varit möjligt har intervjupersoner valts med hänsyn till olika personalkategorier, nationalitet, institutionstillhörighet, ålder och positioner inom universitetet. Alla intervjupersoner har garanterats anonymitet och därför har uppgifter som kan leda till identifiering av uppgiftslämnaren modifierats.

Därutöver har nyckelinformatörer intervjuats, som genom sitt arbete kommit i kontakt med studenter och personal med invandrarbakgrund som på olika sätt har känt sig utsatta för diskriminering och negativ särbehandling. Dessa informanter har tillhandahållit viktig information om specifika sammanhang där frågor om diskriminering blivit aktuella och även om hur dessa problem hanteras av universitetet.

Intervjuerna har haft en semistrukturerad karaktär men i möjligaste mån har intervjupersonen fått berätta och associera fritt utifrån ställda frågor. Sammanlagt intervjuades sjutton personer, nio kvinnor och åtta män, med anknytning till universitetsförvaltningen och sex fakulteter (Juridiska, Historisk-filosofiska, Samhällsvetenskapliga, Medicinska, Språkvetenskapliga och Teknisk naturvetenskapliga). I texten förekommer ofta citat från intervjuerna. Syftet med detta är dels att illustrera hur olika aktörer uppfattar och förhåller sig till en viss typ av problem, dels att låta intervjupersonerna själva komma till tals. Intervjuerna har redigerats något för att underlätta läsbarheten.

Intervjuerna genomfördes under våren 2004. Merparten av intervjuerna har spelats in och transkriberats. Vid några tillfällen har intervjuerna genomförts per telefon då det har varit lättare för intervjupersonen. Vid dessa tillfällen fördes noggranna anteckningar. Materialet har behandlats konfidentiellt.

Urvalet täcker inte alla situationer där diskriminering förekommer. En viktig begränsning i materialet är att människor som har lämnat universitetet på grund av diskriminering inte är representerade. Deras erfarenheter utgör därmed en kunskapslucka som inte kan täckas inom ramen för denna undersökning. En annan begränsning är att erfarenheter av diskriminering ofta utgör en tung börda för de utsatta, vilket kan påverka benägenheten att förmedla alltför smärtsamma upplevelser. Det är inte självklart att personer som har erfarenheter av diskriminering eller särbehandling vill ställa upp för en intervju. Därför är sannolikheten stor att många exempel på direkt diskriminering inte kommer fram i materialet.

Studien har en explorativ karaktär och kan förhoppningsvis bidra till att identifiera centrala områden som visar hur diskrimineringsprocesser kan se ut

och vilka effekter de har på individer som kan bli utsatta. De berättelser som återges i rapporten avspeglar individuella erfarenheter och aktörernas tolkningar av dessa erfarenheter. Metodologiskt ser jag de intervjuades berättelser som ett viktigt redskap för att fånga de sammanhang där diskriminering förekommer, men också för att ta del av de reflexioner och funderingar som väcks hos dem som drabbats av diskriminering. Det finns dock inga raka linjer mellan erfarenhet och berättelse. Att berätta handlar om att sätta ord på erfarenheter som inte alltid hunnit bearbetats och som sätter djupa spår på hur man uppfattar sig själv och andra. Berättelsen ska därför inte betraktas som blott en återgivning av ett händelseförlopp. I linje med Ricoeur (1980), som menar att människors berättelser är ett sätt att organisera och ge mening åt upplevda erfarenheter, ser jag intervjupersonernas berättelser som en meningsskapande process där upplevda händelser, iakttagelser, reflektioner och förväntningar tolkas och bearbetas. Min egen tolkning av intervjupersonernas utsagor utgår således från en förståelse av berättelser som en pågående konstruktion och även som ett sökande efter en sammanhängande bild av tidigare erfarenheter och upplevda händelser. Att berätta om vad man har varit med om och att sätta ord på dessa erfarenheter innebär också att positionera sig själv i relation till omgivningen. Utifrån detta tolkar jag ambivalenser, motsägelser och även förträngningar som en del i sökandet efter en subjektposition som är varken given eller entydig.

I den utsträckning som undersökningen fokuserar på intervjupersonernas egna berättelser är berättelsens konstruktion av central betydelse för att förstå hur olika individer förhåller sig till diskriminering. Av den anledningen har jag valt att använda intervjupersoners egna ord och exempel i texten.

Jag har aldrig blivit diskriminerad men...

Y är en av dem som hävdar med emfas att *”jag har aldrig blivit diskriminerad”*. Y är emellertid medveten om att hans karriärväg är annorlunda jämfört med resten av hans doktorandkull. Han har ett administrativt arbete inom universitetet som han trivs med och han har valt att inte göra en traditionell akademisk karriär. Efter så många år känns det lite onödigt att börja tänka på den karriär man kunde ha gjort om det ena eller det andra hade varit annorlunda, menar han.

Du har en utbildning, en karriär. Dina framgångar (eller brist på framgångar) i livet kan inte tänkas i termer av diskriminering eller icke diskriminering. Det känns meningslöst, det skapar bara bitterhet

Y vill inte vara bitter och väljer därför att inte tolka attityder eller handlingar i hans omgivning som diskriminering:

Det skulle innebära att börja betrakta folk i min omgivning som svin och det vill jag inte.

Y:s ställningstagande baseras på en uppfattning om diskriminering som en medveten och intentionsstyrd handling. Att erkänna förekomsten av diskriminerande attityder skulle därför medföra en etisk och moralisk omprövning av arbetskamrater och kollegor som i förlängningen kan omöjliggöra samarbetet på arbetsplatsen.

Däremot kan Y ge ett flertal exempel på det han kallar *”den banala rasismen”*.

I minglet under en officiell mottagning råkar Y hamna bredvid två högt uppsatta akademiker som samtalar om en känd kulturpersonlighet. Y vill delta i samtalet och frågar vem de pratar om. Då vänder sig en av de samtalande, professorn X om och säger:

”Vi pratar om Povel Ramel, han är mycket känd i svenskt kulturliv. Du vet säkert inte vem han är.”

Är det möjligt att tolka X uttalande som ett uttryck för strukturell diskriminering? Det är uppenbart att X tar för givet att Y inte känner till något om det svenska kulturlivet. Trots att Y har bott i Sverige i över 25 år, har en doktorsexamen och är väletablerad inom universitetet förutsätts han vara okunnig om kulturlivet i Sverige. I det sociala samspelet tycks hans invandrarskap väga mer än hans yrkesmässiga och intellektuella position inom universiteten. X uttalande definierar ut Y ur samtalet och placerar honom i en position som främling i universitetets sociala landskap.

När Y berättar om denna händelse är emellertid inte diskriminering det första som han relaterar till:

För mig handlar det om rasism. Det jag kallar den banala rasismen eller vardagsrasismen om du föredrar det. Det handlar inte om någon sofistikerad

eller genomtänkt rasism som skinnskallarnas eller nazisternas, men det är rasism. Man kan inte säga att det handlar om tillfälligheter eller slumpen. Det handlar om attityder och sätt att behandla invandrare, som mindre vetande, mindre kapabla, ja, mindre värda. Invandrare är som barn, de måste fostras. Det finns paternalistiska drag i det.

Y:s beskrivning av den banala rasismen närmar sig det forskare definierar som vardagsrasism, det vill säga vardagliga situationer och sociala interaktioner där majoritetssamhället ger uttryck för uppfattningar som placerar individer och grupper med annan etnisk, nationell eller kulturell bakgrund som avvikande och mindre värda (se till exempel Essed 1992). X kommentar skulle också kunna uppfattas som en "microaggression" med Solórzanos ord. Dels för att det handlar om en i raden av obetydliga markeringar som sammantagna definierar Y som utanförstående och dels därför att Y saknar möjligheter att bemöta henne och hennes fördomar. Han är nämligen väl medveten om att hans tolkning av professorns uttalande inte skulle få gehör hos henne.

Om jag säger till professorn X att "det du sagt just nu är rasistiskt" så skulle hon bli förnärad, hon skulle bli mycket ledsen, kontakta rektorn, vad vet jag. De kan inte se det själva... det sitter mycket djupt inne.

Oavsett om man väljer att definiera X uttalande som vardagsrasism, "microaggression" eller strukturell diskriminering är det i alla fall kopplat till en uppfattning om invandrare som mindre kunniga och/eller intresserade att ta del av kulturlivet än majoritetssvenskar. Det handlar om en markering som signalerar skillnad mellan det svenska och "det andra". Det finns också en underton som signalerar vem som har den självklara rätten att definiera den andra. X *vet* hur det förhåller sig med Y, hon *vet* att han är annorlunda och vad som följer av denna annorlundahet. Y är medveten om att han saknar tolkningsföreträde och därför väljer han också att låta händelsen passera.

Strukturell diskriminering och vardagsrasism är närliggande företeelser. Den negativa särbehandling som den strukturella diskrimineringen bygger på hämtar näring i föreställningar om människors olikhet och i synnerhet om invandrarnas förgivettagna underlägsenhet. Exemplet ovan visar också att avsikten bakom diskriminerande handlingar oftast är av underordnad betydelse. Professorn X skulle förmodligen ha svårt att se sin egen handling som diskriminerande eller som ett uttryck för rasistiska föreställningar. Eftersom hon har reagerat i enlighet med institutionaliserade föreställningar om hur invandrare *är* kan hennes kommentar på sin höjd betraktas som en plumphet.

Ett annat exempel på hur denna (o)synliga ordning opererar är när tjänster ska dras in och vissa måste gå. Forskaren G har blivit informerad inför en kommande personalnedskärning om att hennes tjänst kan komma att dras in. Beslutet är inte fattat än men prefekten har sagt att han prioriterar G:s manliga kollega som även

är svensk. Eftersom G är mer meriterad än kollegan, hon har bland annat hunnit bli docent och dessutom dragit in mycket forskningspengar till institutionen, har hon börjat fundera om prefektens varning inte är ett hot som ska uppfattas som diskriminering:

Det är så svårt att tänka att jag är diskriminerad, eller att han diskriminerar mig. Men det är ett hot... Diskriminering måste ju, det måste finnas nån handling, va... Jag har inte blivit utsatt för nån handling.

I och med att prefekten hittills inte fattat ett beslut vill G inte se hans ”varning” som diskriminering. Att hon genom hans ord fått veta om hans prioriteringar och hur hennes kompetens värderas inom institutionen är enligt hennes sätt att se det inte tillräckligt för att uppfatta sig själv som diskriminerad. Men hon känner sig osäker eftersom hon upplever prefektens ord som en påminnelse om att hon kan bli diskriminerad. G:s oro förstärks av att ett liknande fall redan förekommit inom institutionen, det vill säga att en manlig, svensk forskare favoriserats på bekostnad av en kvinnlig lektor med invandrarbakgrund. Vetskapen om att prefekten *kan* göra som han säger gör G osäker och orolig.

Till G:s ambivalens inför diskriminering hör också att hon tidigare upplevt sig ha stöd från prefekten. Att han nu ändrat sig tolkar G som en reaktion mot hennes engagemang i institutionens demokratisering och hennes kritiska synpunkter på ledningen. Trots att hon uppfattar ”varningen” som ett hot har hon svårt att se det som faktisk diskriminering. Hon är samtidigt medveten om att hennes könstillhörighet och etniska bakgrund har betydelse för hur konflikten hanteras och inte minst för hennes spelutrymme. Men i vilken mån kan dessa konflikter inom institutionen definieras som strukturell diskriminering?

Trots att såväl Y som G väljer andra förklaringar än diskriminering finns det i bådas berättelse en tydlig insikt om att befinna sig i en situation av utsatthet och att utsattheten är kopplad till deras invandrarbakgrund. I berättelserna kan identifieras en rad omständigheter som bidrar till att göra diskrimineringen osynlig. För det första, som Y:s exempel visar, gör avsaknaden av en tydlig intention att diskriminera det svårt att förhålla sig till diskriminerande attityder och handlingar. Även om det finns en identifierbar aktör betraktar både Y och G avsikten att diskriminera som en avgörande fråga. Detta står i kontrast med forskningsresultat som fäster mindre betydelse på intentioner och i stället fokuserar på utfallet av diskriminering.

För det andra är omgivningens uppfattningar om och definitionen av vad som utgör diskriminerande handlingar ett hinder för att identifiera (och reagera) inför diskriminering. Är prefektens ”varning” en diskriminerande handling eller en hämndreaktion utan diskriminerande implikationer? Och är inte prefektens tidigare stöd till G ett bevis för att det inte handlar om diskriminering i det aktuella fallet?

Både Y:s och G:s berättelser illustrerar svårigheterna att benämna och hantera omgivningens fördomar, påhopp och godtyckliga handlingar. De visar också hur olika sätt att begripliggöra dessa händelser växer fram och får fotfaste i människors självuppfattning och förhållningssätt gentemot andra. Uttrycket ”Jag har inte blivit diskriminerad men...” är inte sällan den inledande frasen i en berättelse om diskriminering och rasism. Det ligger därför nära till hands att tolka den som ett led i en process där upplevda händelser får ett namn och en tolkningsram.

Såväl begreppet strukturell diskriminering som vardagsrasism syftar till att fånga de motsägelsefulla och komplexa relationer som gör den negativa särbehandlingen av utlandsfödda och minoriteter möjlig.⁵ Båda begreppen lyfter fram de maktrelationer som gör diskriminering samtidigt både systematisk och godtycklig. Den *kan* förekomma i olika situationer utanför individens kontroll och den *kan* också utebli. Att bli diskriminerad en eller flera gånger betyder inte att man alltid kommer att bli det i fortsättningen. Samtidigt sätter förekomsten av diskrimineringen inte med automatik andra regler ur spel. Däremot är vetskapen om att man *kan* bli utsatt för diskriminering något som bekräftar en särställning i samhället och inom universiteten.

Olikhet och tillhörighet

Universiteten är ingen ö. Förekomsten av strukturell diskriminering och rasism i samhället i övrigt ger sig även till känna i universitetsvärlden. I den mån som diskrimineringen formar de erfarenheter som anställda och studenter har med sig i den sociala interaktionen inom universiteten utgör den en viktig utgångspunkt för analysen av arbets- och studiemiljön.

C som studerat några år vid universitetet berättar om hur erfarenheter av diskriminering skapar skillnader mellan henne och hennes studiekamrater:

Nej men alltså bara ur mitt vardagsliv liksom, vilka saker som jag har problem med och mina kompisar inte har problem med... Bara en sån sak som när man var femton år och skulle få praoplats och man fick jobbet när man ringde på telefon och sen så blev jag nekad jobbet när jag kom dit, bara sådär. En massa småsaker... När jag var inne på arbetsförmedlingen för ett par månader sen för att jag tänkte att jag skulle jobba som personlig assistent eller så vid sidan av studierna... Och hon som möter mig där säger ”Jaha, men vem tror du vill anställa dig?”.

Att vara diskriminerad innebär att C har sämre möjligheter än sina studiekamrater att skaffa sig extrainkomster under studietiden. Men förutom den kon-

⁵ En diskussion om båda dessa begrepp finns i de los Reyes och Wingborg (2002) *Vardagsdiskriminering och rasism. En kunskapsöversikt*. Se även SOU 2005:41, särskilt Philomena Esseds bidrag, artikeln ”Vardagsrasism”.

kreta konsekvensen för hennes ekonomi är erfarenheten av att bli negativt särbehandlad något som C har med sig till andra situationer och inte minst när hon jämför sina möjligheter med sina studiekamraters.

Att svenskheten ger företräde i arbetslivssammanhang, även när det gäller tillfälliga jobb, är välbelagt (se till exempel SOU 2006:59, 2006:60). Det är dock mindre känt hur det förhåller sig med forskningsansökningar och bemötandet av forskare med utländsk bakgrund.⁶ Efter många år som forskare och många ansökningar har J kommit fram till följande slutsats:

Jag har fått avslag många gånger, det kan bero på dåliga ansökningar. Det kan jag inte förneka, men ibland är det något annat. Dom ger inte pengar förrän dom vet vem det är eller så. Det blir lite svårt liksom att ha ett utländskt namn...

När J kommenterade för en kollega som sitter som sakkunnig i ett forskningsråd att han hade fått avslag på sin ansökan om forskningsmedel fick han följande svar: ”jamen... varför söker du inte med en svensk forskare?”. Även om kollegans råd kan betraktas som välvilligt och som en pragmatisk anpassning till en diskriminerande praxis blev det för J en bekräftelse på att han som forskare inte dög om han inte hade en svensk kollega som säkerhet.

Detta var inte enda gången som J fick veta att hans invandrarskap gör att han inte betraktas som fullvärdig forskare. När J skulle köpa statistik för ett projekt dröjde det länge innan han fick svar. Efter en lång väntetid tar J själv kontakt med SCB för att fråga om sin ansökan. Då får han veta att den inte har behandlas men han fick återigen ett välvilligt råd:

... då sa han [handläggaren på SCB] ”Ja, var det du som skickade... Ja, okej. Men hörrodu, jag ska ge dig lite råd här... Du ska prata med din handledare och så att han liksom skriver ett brev till dig och det och det, och att man ska ha statistik... Det vet du att vi i Sverige här, vi lämnar inte datauppgifter till vem som helst...” Och jag liksom bara sitter och kokar...

När invandrarskap knyts till otillräcklighet och svårigheter blir kontakter med svenska kollegor, vänner och studiekamrater en tillgång som i någon mån anses kunna kompensera för detta underläge. Det är inte ovanligt att invandrade personer ställs inför frågan: ”Har du svenska vänner?” Studenten S som går sista året i en teknisk utbildning har kommit fram till att frågan syftar till olika saker, beroende på vem som ställer den.

Då menar jag att dom människor som ställer frågan till mig, det är oftast människor som har specifika åsikter om integrationspolitiken... Att det blir

⁶ Ett undantag i detta sammanhang är Saxonbergs och Sawyers undersökning ”Uteslutningsmekanismer och etnisk reproduktion inom akademien” (2006) som granskar den strukturella diskrimineringen vid tjänstetillsättningar och vid fördelning av forskningsanslag.

”Nä, vi tycker att det är för mycket invandrare här” eller att ”Invandrare håller till sig själva” och så, eller... ”Hur är det med dig, S? Har du svenska vänner?” och så vidare. När generationen ovanför mig ställer frågan ”Har du svenska vänner?”, då betyder det ”Vad bra, S... Du har svenska vänner, duktigt...”

I det andra fallet är ”svenska vänner” ett plus som kan bidra till att visa att personen i fråga har uppnått den sociala och kulturella kompetensen som krävs för att etablera vänskaps- eller andra band med ”svenskar”. Då är S duktig. I det första fallet anser S att frågan har ett politiskt innehåll. Integrationstänkandet ställer S inför kravet att bevisa att han visst har ”svenska vänner” att han inte håller sig till invandrargänget eller till ”sitt eget folk”.

Exemplen ovan visar hur uppfattningar om olikhet kopplas till diskriminering. När forskare och studenter med invandrabakgrund uppmanas att söka ”svenska” samarbetspartners, ”svenska” vänner och ”svenska” kontakter bekräftas svenskhetens fundamentala värde just genom att den framställs som en eftersträvningsvärd (och essentiell) egenskap som somliga äger och andra saknar. Genom att särskilja invandrade personer och deras barn utifrån avsaknaden av svenskhet är det också möjligt att upprätthålla en praxis där särbehandling accepteras som naturlig. De intervjuades berättelser illustrerar olika situationer där invandrarskap konstrueras i kontrast till svenskhet. Samtidigt som de negativa uppfattningar som knyts till invandrarskapet ger sig till känna i värderingen av kompetens och i föreställningar om kunskap, kvalifikationer och social (och annan) begåvning skapas svenskhet som den motpol som kan ”hjälpa” invandraren att kompensera för sitt invandrarskap. Den strukturella diskrimineringen kan därför ses som både orsaken och utfallet av ett rangordningssystem som ger svenskheten företräde i relation till invandrarskapet.

När svenskheten görs till en norm skapas en mängd olika sätt att diskriminera. Det finns ytterligare en dimension i den strukturella diskrimineringen som illustreras av H:s fall; svenskheten som ett faktum som tas för givet och därmed skapar betydelse och sätter upp (o)synliga normer:

Jag förväntas vara svensk tills jag säger nånting och om jag säger nånting så får jag ofta välmenande förklarat att ”Men du är ju så svensk H, du är ju svensk egentligen” och det blir snarare alltså tvärtom. Det blir inte så att jag blir diskriminerad i egenskap av att jag har invandrabakgrund utan det blir så att jag inte får ha invandrabakgrund.

H menar att diskrimineringen skapas utifrån den normativitet där svenskhet tas för given och invandrarskap betraktas som en avvikelse. Att bejaka sin invandrabakgrund betyder för H att avsäga sig sin ”svenskhet”. Hon kan inte vara både och, utan tvingas hela tiden in i en position som innebär antingen eller. H gör en parallell till hennes erfarenheter av heteronormen inom universiteten och till

föreställningar som skapar tillhörighet utifrån fasta och stereotypa definitioner av sexualiteten:

beroende på hur stark position jag har så kan jag vara olika mycket icke-svensk och ickehetero. Det handlar om hur mycket resurser jag sitter på. Om jag inte har så mycket resurser så måste jag behålla de få jag har till att få vara med och ha trevligt liksom.

Hennes erfarenhet är att både homosexualitet och invandrarskap innebär att ställas utanför en given gemenskap men hon menar samtidigt att tillhörighet och utanförskap inte bara skapas utifrån etnicitet utan också på basis av sexualitet. Vad som utgör grunden för gemenskapen kan inte definieras på förhand eftersom det finns miljöer som är mer homofobiska än rasistiska och tvärtom. Risken finns alltid att bejakandet av homo- eller bisexualiteten eller av en invandrarbakgrund kan innebära att *man kränker någons vi-känsla*, med H:s egna ord. I detta vägval är det hennes individuella resurser som blir avgörande för hur hon bemöter omgivningens fördomsfulla reaktioner:

Om inte jag säger nånting så blir jag definierad som nånting som inte känns riktigt jag och det är ganska viktigt för mig att få bli definierad som... Det tror jag är allmänmänskligt, man vill bli definierad som nånting som man tycker det här är jag liksom... Jag vet inte riktigt men jag vill inte få som en komplimang, att "Du är så svensk". Det känner jag obehag inför. Jag skulle väl vilja definiera mig mindre etniskt och mindre nationellt. Alltså... alla vill väl bli definierade för sina värderingar och åsikter och sånt...

H:s berättelse visar hur gemenskap konstrueras kring normativa uppfattningar om sexualitet och invandrarskap och även hur dessa normer varierar i olika sammanhang. Även om H vill bejaka andra gemenskaper än de som etableras utifrån etnicitet och sexualitet tvingas hon förhålla sig till dessa, antingen genom att tita eller genom att acceptera att ställas utanför.

Den diskriminering som förekommer inom universiteten kan inte separeras från de uppfattningar, om svenskhet som norm och invandrarskap som avvikelse, som råder i det omgivande samhället. Intervjuerna ovan visar dock att en aktiv särskiljande praktik förekommer även inom universiteten och att den opererar intersektionellt med andra i särskiljandeprocesser och normativa uppfattningar. Särskiljandet tar sig bland annat uttryck i vedertagna uppfattningar som associerar invandrarskap till problem, otillräcklighet och bristande kompetens. I kontrast till invandrarskapet associeras svenskheten till det normala, accepterade och oproblematiska. Invandrarnas väg in i det svenska samhället förutsätter svenska bundsförvanter som ses som ett kvitto på en lyckad integration snarare än som tillfälliga vägvisare eller jämlika partners.

Språkliga gränser och att fastna med språket

Föreställningen om invandrarnas problem med att lära sig det svenska språket är ett återkommande tema i diskussionen om bristande integration och utlandsfödda personers svårigheter att accepteras som fullvärdiga medborgare i det svenska samhället. I det offentliga samtalet finns det en tendens att likställa invandrarskap med språkbrister och lägre kompetens. Forskningen visar hur dessa föreställningar påverkar de reaktioner som invandrare och deras barn råkar ut för i vardagen i mötet med myndigheter, arbetsgivare och andra aktörer (se bland annat de los Reyes 2001, Hertzberg 2003).

Intervjumaterialet visar att språket och föreställningar om språkkunskaper är viktiga komponenter i en komplicerad gränsdragning där invandrarnas underläge och utanförskap i det svenska samhället, och i den akademiska världen, ständigt markeras.

Under ett möte där O höll en muntlig presentation blev han tillrättavisad för sitt uttal av en av mötesdeltagarna. O reagerade med att påpeka att ”Du får finna dig i att du lyssnar på en svartskalle” och fortsatte med sin presentation.

Vad är det som gör sådana kommentarer möjliga i ett professionellt sammanhang? Personen som avbröt O:s presentation har inte frågat om han uppfattat rätt eller bett om ett tydliggörande. Han utgår i stället från att det är tillåtet för honom som svensk att korrigera språkliga misstag under pågående föreläsning. Man skulle också kunna ställa frågan om vad som händer om liknande anmärkningar riktas till en person som saknar O:s trygghet och erfarenhet? Vilka oskrivna regler sätter i gång och gör det acceptabelt att komma med språkliga anmärkningar mot en kollega som håller en föreläsning inom ramen för sitt kompetensområde?

Att lära sig ett språk som vuxen är sällan en lätt uppgift. Bakom invandrade personers uttal och ordföljd finns det ofta ett hårt och osynligt arbete. Det finns även en medvetenhet om att språkbrister upplevs som ett allvarligt hinder i arbetslivet och därför finns det en rad olika strategier för att hantera detta. Innan han börjar föreläsa brukar J varna studenterna för att de kommer att få höra svenska med brytning. E minns hur hon och hennes dåvarande man kämpade med svenskan och ideligen slog upp nya ord i ordboken under studenttiden.

Så det var jättetufft att komma till kurserna, studera, gå hem eftersom man måste läsa på svenska. Och det var inte för mig som för svenskarna som bara tittar på texten och förstår vilka delar är viktiga. Man måste läsa allt för att inte missa något viktigt... Förstår du? Det där med språket när det är ett främmande språk och särskilt i början, så... Att läsa ord för ord, det tog jättelång tid. Så det var ett helvete... Jag kommer ihåg att vi kom hem, lagade nån mat, lekte lite med barnet och sedan satt vi och läste till klockan tolv-ett på kvällen och dagen efter samma sak och dagen efter... Det var en jättetuff situation och samma sak med forskningen och avhandlingen...

Möjligheterna att förkovra sig i svenska är dessvärre mycket begränsade och de flesta har måst nöja sig med de kunskaper som tillhandahållits av en alltmer bantad undervisning i SFI (svenska för invandrare). I utbildningsprogram som kräver en mycket hög lästakt och mycket skrivarbete innebär detta ett dubbelt arbete som sällan erkänns som sådant. Vålvilliga insatser från kurskamrater och kollegor som erbjuder sig att korrekturläsa är en ovärderlig hjälp.

A som kom till Sverige som barn och har sin bakgrund i två länder utanför Västeuropa anser att hennes avsaknad av brytning är en viktig anledning till att hon inte blivit särbehandlad eller utsatt för direkt diskriminering:

Som sagt, jag har aldrig känt mig direkt utsatt på nåt sätt. Och... det kan jag tänka mig kanske beror ganska mycket på att jag är väl, vad ska man säga, försvenskad. Jag pratar bra svenska och jag klär mig väl inte på ett annorlunda sätt, på ett "invandrarsätt", utan jag har liksom ganska försvenskad stil. Så jag undrar om det inte skulle vara annorlunda om jag hade nån sorts brytning, så kanske det skulle vara annorlunda...

Även om det generellt är möjligt att säga att en utländsk brytning signalerar någon grad av främlingskap är det många som ser en tydlig rangordning i hur olika brytningar uppfattas. En student med bakgrund i Afrika och som har vuxit upp i Sverige kommenterar denna rangordning på följande sätt:

Det är skillnad mellan att kanske bryta på franska, spanska eller engelska och att bryta på ett afrikanskt, asiatiskt eller orientalskt språk, det är också skillnad mellan en tråkig och en intressant invandrare... Det är en väldigt skev och inramad bild, att man kategoriserar det på det viset.

Indelningen mellan intressanta och icke intressanta invandrare är inte godtycklig. I en anglosaxisk miljö som den svenska är det knappast en nackdel att ha engelska som modersmål. Kraven på språkkunskaper är inte lika hårda och språkbarriärer mindre definitiva. Men att kunna kommunicera på engelska i den akademiska världen ses av många som ett vitt privilegium. Engelsktalande afrikaner bemöts inte med en liknande välvilja.

Språkets betydelse som etnisk markör blir också tydlig när personer med invandrarbakgrund, även de som är födda i Sverige, möts med kommentarer som signalerar förvåning över en (förväntad) olikhet som uteblir:

Det är många som säger "Oj, vad bra svenska du pratar!", och då säger man "Ja, men jag har bott här ganska länge, det är ändå fjorton år." "Ja, men fjorton år, det är inte så jättelänge." "Jo, det är det. Man hinner lära sig ganska mycket på fjorton år, plus att jag var ett barn när jag kom hit... jag var sju år, och barn lär sig väldigt snabbt." Och sedan just bland lärarna är det inte så många som frågar, men eleverna frågar: "Jamen, är du adopterad?" "Nej." "Nähä? Oj! Men du... du var ju liksom så väldigt svensk av dig, så vi trodde nästan att du var adopterad."

De intervjuade studenter som är födda och uppväxta i Sverige får ofta förvånade kommentarer för sitt språk. På samma sätt som det förekommer att personer i den akademiska världen inte kan motstå frestelsen att rätta någon annans uttal och grammatik finns det de som måste berömma och notera vissa personers behärskning av det svenska språket. En kommentar som kan kännas tröttsam och onödig om man är född i eller vuxit upp i Sverige.

Folk blir ofta överraskade för att jag pratar bra svenska. Och då blir det här första... Det blir en chock för dom först, att ”Oj, du pratar ju så bra svenska” och sen när chocken har lagt sig så har man lagt undan... Allt det där känner jag att... allt det där fördomsfulla... Den kavajen har man hängt av sig. Nu tar man mig som en svensk, på ett sätt, känner jag.

D tror att anledningen till dessa reaktioner är att invandrade studenter inte förväntas kunna svenska eller prata svenska utan brytning. En bekräftelse på detta är frågan som infinner sig härnäst: Är du adopterad?

Ja... det måste ju vara att dom förväntar sig, för att dom blir chockade när jag pratar (ohörbar) svenska... Oftast så sägs det så här... ”Är du eritrean?” eller ”Är du svensk?” frågar dom. ”Är du... Från vilket land är du adopterad?”.

I som håller på att avsluta sin magisteruppsats har ofta fått samma kommentar:

Jag har ju varit på massvis av fester eller middagar när man sitter ner vid ett bord och det första dom frågar är ”Men gud vad bra svenska du pratar, är du adopterad?”

Dessa kommentarer var för sig kan betraktas som tämligen oproblematiske. Det är ju alltid roligt med beröm! Första gången kan man till och med känna sig smickrad och glad men tvingas man höra dem tillräckligt många gånger skapar de en bild: Du förväntas inte kunna svenska. Associationen mellan adoptivbarn och god svenska är ännu mer problematisk och gör kopplingen mellan bristande språkkunskaper och invandrarskap ännu mer påtaglig. Å ena sidan kan frågorna tolkas som uttryck för en föreställning om att barn som är uppvuxna i invandrarfamiljer inte förutsätts kunna tillgodogöra sig goda språkkunskaper. Å andra sidan tycks dessa ungdomar betraktas som en sällsynthet inom universiteten, mer sällsynt än utlandsadopterade barn.

Efter många år inom universitetet har E kommit fram till att överfokuseringen på språket i integrationsdiskussionen egentligen står för majoritetssamhällets, inte minst inom den akademiska världen, svårigheter att acceptera personer med invandrarbakgrund:

I den här akademiska miljön är du fortfarande invandrare. Så ibland tror jag att jag... språket är viktigt, integration är viktigt, allt vad du vill... Men det är ibland en orsak för att dölja nånting viktigare, att det här samhället har

svårt att acceptera icke-svenskarna. Och jag menar, mitt fall visar mycket tydligt att... Okej, vad förväntar man sig? Förväntar man sig att jag ska lära mig språket, det har jag gjort. Förväntar man sig att jag ska komma i arbetsmarknaden, det har jag gjort. Studera har jag gjort. Inte få socialbidrag, det har jag inte gjort. Jag fick från början det här utbildningsbidraget, studiemedel, såna saker... Jag har massor av lån som måste betalas nu. Men fortfarande känns det som att dom ser på mig som den andra... Okej, på gator och sånt kanske kan man acceptera... Men ibland på arbetsplatser, inom den akademiska världen... det är en besvikelse. Det är en stor besvikelse för mig.

Personer som vill utveckla och förbättra sina språkliga färdigheter har inga möjligheter att få hjälp i form av extratid, korrekturläsning eller fortbildningskurser. Dessa problem brukar lösas på bästa sätt ibland med hjälp av välvilliga kollegor och studiekamrater. Intervjumaterialet ovan visar dock att det finns en betydligt mer komplicerad bild av språkets betydelse än den entoniga diskursen om invandrarnas bristande språkkunskaper. Berättelserna gör det även möjligt att nysta fram en bild där språket också är en arena för etniska gränsdragningar och där majoritetssamhällets föreställningar om den underlägsna andra söker bekräftelse.

Stereotyper och diskriminering

Det är inte bara språket som konstruerar skillnad kring vissa personer och/eller grupper. I intervjumaterialet finns det exempel som visar att ett religiöst klädval kan väcka mycket starka reaktioner, inklusive kränkande fysiska påhopp:

Jag är van att få reaktioner, alltifrån människor som kommer och klappar mig på axeln till människor som spottar på mig på stan, folk som svär, jag har blivit slagen en gång... Jag tycker nästan att det är skönare att veta vad en person tänker, det är skönare att veta hur en persons tankegångar går än att bara ha någon som inte säger någonting och inte alls ger några reaktioner men jag har fått en sån otrolig massa reaktioner, alltifrån positiva leenden på stan till att folk spottar åt mig, alltså vuxna människor som kommer och spottar och så där så att...

C berättar om de reaktioner som hennes slöja väcker hos omgivningen. Hon är glad över att inga negativa reaktioner har förekommit under hennes studietid. Men dessa tidigare erfarenheter är likväl en del av hennes uppfattning om hur hon kan bemötas. Hon är väl medveten om att hennes utseende och klädval alltid väcker reaktioner även om dessa inte uttrycks i ord eller handlingar.

Även ett utländskt klingande efternamn kan väcka negativa reaktioner. Forskningen visar hur utländska efternamn sorteras bort under till exempel rekryteringsprocesser i arbetslivssammanhang, bostadsförmedling med mera (se till exempel SOU 2006:79, Integrationsverket 2006). L råkade ut för en sådan sortering under sin läkarutbildning:

... det har hänt mig en gång. Det har alltså hänt att en patient har skickat ut mig, på grund av mitt efternamn. Han sa att han inte ville ha en utländsk läkare. Så enkelt var det. Jag tyckte synd om honom om jag ska vara helt ärlig... inte mer.

Enligt L är det inte ovanligt att patienterna ger uttryck för fördomar även om det sällan blir lika öppet som i det aktuella fallet. Det händer också att patienterna tycker att det är extra spännande med en utländsk läkare. L, som för övrigt är född i Sverige, tycker att positiva fördomar kan vara väl så problematiska men har valt att inte låta händelsen bli en källa till konflikt.

Andra intervjuade berättar också om de reaktioner de brukar få när deras namn kommer upp och hur de känner att de knyts till stereotypa bilder av invandraren. I berättar hur han ständigt påminns av denna stereotyp varje gång hans namn tas upp:

Nej, jag har den stereotypen hela tiden i bakhuvudet. Nej... det tar jag tillbaks för jag har inte alls den hela tiden i bakhuvudet men vissa situationer får mig att ta fram den, alltså nya situationer, alltså första möten... Till

exempel kursupprop, då har jag den stereotypen för dom kan ju aldrig uttala mitt namn rätt, och det blir alltid så att dom får det helt fel och sen så får dom en sökande min och så ser dom mig och pekar på mig. ”Jaha ok, vilket svårt namn.” Dom ska alltid kommentera att namnet är svårt också inför alla och då blir det så att den första interaktionen man har med någon, de första gångerna, det är då jag får hålla mig lite till stereotypen.

För A är omgivningens reaktioner på hennes namn någonting som markerar en osynlig ”vi och dem” attityd och en syn på henne som annorlunda:

Just det här, den här direkta diskrimineringen, det har man inte kunnat märka av nånting alls. Men visst kan jag känna mig som att det är ”vi... mot dem”. till exempel mitt namn. Mitt namn är ganska enkelt. Men det är jättemånga gånger, och det är inte bara på universitet, men nu pratar vi om just det. Det är jättemånga gånger som... Så fort folk ser det här u och r och o så försöker dom krångla till det, och försöker få det att låta liksom så här... afrikanskt.

I den tidigare refererade intervjun med H uttryckte hon sin frustration över att definieras som svensk utifrån en outtalad normativitet. För I är situationen snarlik när han avkategoriseras som invandrare och erbjuds en plats i vi-gemenskapen:

En kommentar som jag kan bli riktigt förbannad över, och det har speciellt känts konstigt... De kunde kanske sitta och prata på fester, just svenska tjejer då om invandrare generellt och sitta och prata negativt om dom. Sen kunde de komma in med någon kommentar... ”-men inte du för du är ingen sån.” Förstår du? ”-för du är ingen sån”... det är en sån bild som jag verkligen hatar för då har man verkligen kategoriserat upp det i accepterad och icke accepterad.

Stereotypa föreställningar om problematiska invandrare (särskilt killar) tvingar I till en position där han tvingas distansera sig från andra ”invandrare” för att bli en av ”oss”. I är medveten om att hans plats i gemenskapen är tillfällig och villkorad samtidigt som han inser att han – oavsett vad han gör – saknar möjligheter att påverka gränsdragningar mellan det accepterade och det oönskade. Att betraktas som annorlunda är sällan något man väljer själv, särskilt om olikheten markeras utifrån en normativ horisont där utseende, nationalitet, språk och efternamn har mer betydelse än värderingar, åsikter och kunskaper för hur man bemöts och behandlas. C gör en koppling mellan att vara annorlunda och att vara i underläge.

Man förutsätter alltid att jag är i en lägre position än dom själva. Man förutsätter alltid att jag är steget ner så det går bra att trampa på mig och det liksom oavsett om jag ska kliva på en buss eller hålla en utbildning och föreläsa eller vad det än må vara liksom så har man alltid den synen innan.

Eller att jag inte kan prata svenska, jättemånga kommer fram och pratar engelska med mig så till slut är det jag som frågar om dom kan prata svenska eller inte.

Att vara annorlunda är kopplat till ett underläge som även utgör ett hinder för att kunna definiera sig själv. De intervjuades berättelser vittnar om en ständig kamp för att parera och neutralisera omgivningens definitioner som annorlunda, problematiska och eller underlägsna. Detta omfattar även situationer där stereotyper konstrueras kring positiva egenskaper eller när uppskattning bygger på en av-identifiering med rollen som ”invandrare”. Berättelser ger också uttryck för en stor klarsynthet över det maktspel genom vilket uppfattningar om svenskhet bidrar till att vidmakthålla föreställningar om normalitet och avvikelse.

Frågor som definierar gränser

De frågor som ställs (och inte ställs) i den sociala interaktionen avslöjar föreställningar om vad andra personer står för och även om hur man själv ser på sin relation till andra. Att ställa en fråga är därför ofta laddat med betydelser och förväntningar. Det finns osynliga koder som reglerar vad som är tillåtet att fråga, vem man ställer frågor till och i vilka situationer. Av intervjusvaren kan man konstatera att det finns stora skillnader mellan frågor som uttrycker fördomsfulla attityder och frågor som avspeglar nyfikenhet, intresse och engagemang. Materialet gör det också möjligt att konstatera att de frågor som aldrig ställs visar tydligt på svårigheterna att tolka och förstå det (o)intresse som forskare och studenter med invandrarbakgrund väcker i sina respektive institutioner.

A reagerar på att det aldrig är någon som frågar vad hon har för bakgrund, särskilt som hon märker att det inte handlar om att man inte bryr sig, utan snarare om att frågan betraktas som pinsam:

Ja, jag vet inte. Jag har också funderat på varför det är så. Varför inte bara fråga rätt ut, är det nånting fult? Men liksom, vad är det för fult med att vara invandrare, i så fall? Är det nånting som inte står rätt till? Och då känner man liksom... ”Vadå, men står inte jag rätt till?” Jag är väl människa, liksom alla andra.

A efterlyser ett naturligt sätt att förhålla sig till invandrarskap, där man kan prata om sin bakgrund utan att bli fastlåst i en kategori. Som det är nu känns det som att kurskamrater och lärare går och funderar på hennes bakgrund utan att ta steget och fråga rakt ut. Varför det är så kan A bara spekulera om. Hon tycker att det känns obehagligt att en så enkel fråga kan bli så laddad.

Som beslöjad tjej får C många frågor och hon tycker att det är spännande att prata om sin tro och berätta om sina studier. C:s öppenhet sätts dock på hårda prov när hon ställs inför frågor som ger uttryck för öppna eller illa dolda för-

domar. C är beredd att svara så gott hon kan men vissa frågor anser hon sig inte behöva svara på:

Jag förstår att människor har fördomar och jag förstår att människor vill veta, men det finns gränser för hur mycket jag bör ta och en sån fråga är: ”Valde du din man själv eller blev du bortgift?” Och jag förstår att människor ställer den frågan och det brukar jag alltid säga men samtidigt så ligger det så mycket bakom den frågan och det är så elakt att ställa en sån fråga. Jo det betyder att de har synen av dig som en viljelös stackare som inte har så mycket att säga till om, för det andra betyder det att dina föräldrar är någon sorts tyranner som gifter bort dig mot din vilja och inte bryr sig om dina känslor överhuvudtaget och för det tredje så säger det att din man är någon äcklig slusk som tvingar sig på en tjej som inte vill ha honom. Alltså om man bryter ner den frågan så ligger det så mycket bakom det, och jag känner att om man vill veta hur det ligger till då skulle man kunna göra det så otroligt mycket enklare för sig själv genom att fråga hur träffade du din man? Eller hur? Då har man fått en helt annan vinkling på frågan och det besparar mig så otroligt mycket smärta, så jag tycker ändå att jag är ganska duktig på att dra gränser, till en viss gräns så står jag ut med vissa frågor och andra frågor dom är jag inte villig att ta helt enkelt.

Man kan naturligtvis undra varför vissa personer kan ta sig rätten att ställa så pass personliga frågor till en ung student som de just har träffat. C är emellertid beredd att acceptera det intrång i hennes privatliv som en sådan fråga innebär men hon reagerar på hur den formuleras. Genom att dekonstruera frågan och de antaganden som ligger bakom den kommer hon även åt de föreställningar som reducerar henne och hennes familj till en degraderad andra där respekt, självständighet och kärlek inte får utrymme.

Men det är inte bara genom kränkande frågor som positionen som den andra bekräftas. Att aldrig tillfrågas uppfattas av många intervjupersoner som ett sätt att osynliggöras och marginaliseras. Akademiker och forskare med invandrarbakgrund återkommer ofta till det faktum att de sällan tillfrågas när det gäller att vara med i ett projekt eller att vara medförfattare till en vetenskaplig artikel. När E tänker på sin position på universiteten sedan hon disputerade tar hon upp detta:

Det kom aldrig nån och frågade ”E, ska vi söka ett projekt tillsammans?”
”E, ska vi skriva en artikel tillsammans?” ... vilket är jättevanligt att man gör, om man inte har en tjänst...

E menar att dessa frågor är vanliga när institutionen vill uppmuntra en forskare att gå vidare i forskarvärlden. Att bli tillfrågad upplevs som en bekräftelse på att det man gör är intressant och på att man besitter en kompetens som institutionen vill behålla. Att inte bli tillfrågad innebär inte bara att gå miste om möjligheter till meritering utan också att förpassas till en roll i periferin.

E:s påpekande återkommer i fler intervjuer och i andra forskningsmiljöer. Det är inte bara nydisputerade forskare som aldrig tillfrågas. Välmeriterade seniora forskare med flera års erfarenhet berättar att de aldrig tillfrågas när det gäller handledning av doktorander, sakkunniguppdrag, att opponera på en avhandling eller att sitta i en betygsnämnd.

J har funderat på att väcka frågan om vilka kriterier som används för dessa utnämningar och vad det är som ligger bakom att det alltid är samma personer som tillfrågas när det gäller att representera institutionen för olika uppdrag. Hur kan det komma sig att han aldrig blivit tillfrågad efter så många år på institutionen? Och hur kan man förklara att hans insatser efterfrågas av andra institutioner men aldrig av den egna? Han ser den systematiska exkluderingen av forskare med utländsk bakgrund som en form av institutionell diskriminering som dock inte är avsiktlig och inte heller baserad på att han (eller någon annan) uppfattas som besvärlig:

Det är ännu värre! Om det är så att man är jobbig, det är en sak, men det här är ännu värre. Dom blir... är inte ens medvetna om din existens, att du kan representera en institution som den här.

J har funderat mycket över den osynlighet som kommer till uttryck i att aldrig bli tillfrågad. Han behöver inte ens betraktas som besvärlig för att marginaliseras. Det är osynligheten som är avgörande. Denna osynlighet är något som återkommer i internationell forskning om institutionell rasism inom akademien (Solórzano 1998, Law m fl 2002). Den diskriminering som lyfts fram är bortom individuella intentioner och personliga värderingar men är i högsta grad beroende av institutionens självbild (vilka som anses tillhöra den ämnesmässiga, akademiska och sociala gemenskapen) och maktordning (uttryckt bland annat i en självreproducerande normativ svenskhet).

När det gäller nydisputerade forskare är deltagandet i institutionens nätverk avgörande för att gå vidare. Det är också i detta övergångsskede som (o)synliga maktstrukturer ger sig till känna. Jämställdhetsforskningen har till exempel påvisat att många nydisputerade kvinnliga forskare försvinner från universiteten under denna period. Marginaliseringen från manliga nätverk har setts som en bidragande orsak till homosocialiteten inom universitetsvärlden. På motsvarande sätt för E:s och J:s berättelser tankarna till hur svenskheten som norm befästs inom forskarvärlden.

Intervjumaterialet visar att konsten att ställa frågor avslöjar det komplicerade spelet genom vilket ett "vi och de" konstrueras. Å ena sidan kan vi se att frågor ställs för att söka bekräftelse på egna fördomar och föreställningar. Å andra sidan kan vi se att tveksamheten om att ställa vissa frågor sänder signaler som gör invandrarskap till något man inte får notera eller ens prata om. En tredje aspekt lyfts fram av berättelser som problematiserar den diskriminerande praxis som

kommer till uttryck i att aldrig bli tillfrågad och på så sätt utesluten från akademiska erfarenheter och karriärvägar.

Alla dessa aspekter bidrar till att skapa en situation där invandrarskap likställs med ett slags undantagstillstånd i Agambens mening (2005).⁷ En situation där upphävandet av den etablerade ordningen för vad som är accepterat och passande blir permanentat och normaliserat. Det blir således möjligt att ställa frågor till somliga som är otänkbara för andra och självklart att vissa uppdrag och erfarenheter är tillgängliga för vissa men inte för andra.

Förekomsten av närgångna (och ibland direkt kränkande) frågor aktualiserar också den avsaknad av dialog och den tystnad som råder när det gäller att diskutera, berätta och samtala om de erfarenheter som lärare, forskare och studenter med invandrarbakgrund har från universiteten. Utan denna dialog är det också svårt att identifiera var gränsen går mellan diskriminerande situationer och vad som kan uppfattas som taktlöshet och/eller institutionell maktutövning.

⁷ Se även Urban Erikssons analys i "Den belägrade Andra och undantagstillståndets förtryckerfarenheter av etnisk diskriminering i möte med polisen" (2006).

Vart tar alla ”svartskallar” vägen?

I föregående avsnitt diskuterades hur tillhörighet och utanförskap skapas utifrån de frågor som ställs, sättet att ställa frågor eller genom att låta bli att fråga. Intervjupersonernas upplevelse av diskriminering förstärktes av insikten om att även vara utestängd från viktiga karriärvägar. Vilka som anses tillhöra institutionens gemenskap och vilka som ställs utanför är en fråga som återkommer. På samma sätt som köns- och jämställdhetsforskningen synliggör förekomsten av strukturella hinder för kvinnor inom universitetsvärlden är det möjligt att konstatera att karriärvägarna för forskare med invandrabakgrund är långt ifrån självklara.

Förekomsten av strukturell diskriminering och hierarkiska skillnader som etablerats utifrån etnicitet, kön och klass gör universitetsvärlden till en självklar arena för vissa personer under det att andra osynliggörs och marginaliseras. Diskrimineringen manifesterar sig också i markörer som signalerar vilka som hör hemma i universiteten och vilka som ska betraktas som ett undantag. En av dessa markörer tas upp av A som kommenterar den svenska och manliga dominans som hon möter i utbildningssammanhang i följande ordalag:

Sen så kan jag också känna... Nu finns det inte tillräckligt många invandrarlärare på universitetet, jag har inte en enda. Alla mina lärare är svenskar, och jag har en kvinnlig lärare och resten är män. Och just nu så har vi ungefär fem föreläsare. Och jag vet inte en enda gång som det kommit in någon med invandrabakgrund och det tycker jag saknas jättemycket på Uppsala universitet.

A är förvånad över lärarkårens könsmissiga och etniska homogenitet och menar att detta försvårar hennes möjligheter att anknyta egna erfarenheter till universitetsvärlden. Avsaknaden av förebilder inom universiteten är ett problem enligt henne:

Det skulle vara nånting som man kunde identifiera sig med, för det kan jag inte riktigt nu. Det är män, och det är svenska män. Och det är ganska långt ifrån vad jag själv är. Även om jag ibland kan känna mig väldigt svensk så... nej, det är inte riktigt det jag är. Det skulle vara kul, det skulle vara bra... tror jag, med någon alltså... Man vet att som invandrare så kan man komma... eller invandrare så kan man liksom komma långt, och jag... alltså, jag tror väldigt mycket på mig själv och jag tror att jag... Förhoppningsvis så kommer jag komma långt, eller dit jag vill i alla fall. Men det skulle vara skönare liksom att se konkreta exempel, det finns dom som har kommit långt, det finns dom som har liksom klarat det med samma bakgrund som jag, invandrabakgrund. Men det saknas det helt och hållet.

H tycker inte att avsaknaden av förebilder är det viktigaste problemet, att satsa på förebilder skapar lätt en situation där en person görs till en gisslan för institu-

tionens image som öppen och pluralistisk. Avsaknaden av förebilder ser hon snarare som ett uttryck för ett större problem:

Jag tror att det finns andra mekanismer som är mycket viktigare än brist på förebilder. Jag tror att det finns... Det är jämförelsevis liten brist på förebilder jämfört med hur stor diskrimineringen är och så vidare... Att det inte finns förebilder tyder på att det är ett tecken på diskriminering mer än att det inte finns förebilder gör att invandrare inte söker sig uppåt.

Trots olika formuleringar ser A och H den etniska homogeniteten som ett problem inom universitetsvärlden. Avsaknaden av lärare och forskare som hon kan identifiera sig med är för A en markering om att hennes position inom universitetet är långt ifrån självklar. För tjejer med hennes bakgrund finns inga givna vägar och en eventuell framtid inom universitetet vilar mer på hennes målmedvetenhet och styrka än på redan upptrampade spår. För H är frånvaron av personer med invandrabakgrund bland universitetens lärare och forskare ett tecken på att det förekommer diskriminering. Mer än att satsa på fler förebilder behövs ett effektivt antidiskrimineringsarbete, menar hon.

Personer med invandrabakgrund tycks bli ett alltmer sällsynt inslag ju längre upp i den akademiska hierarkin man befinner sig, menar många intervjuade. Vart tar alla svartskallar vägen?

En tredjedel av institutionens forskare hade utländsk bakgrund. Nu är det bara en eller två. Jag brukar säga ”something is wrong”. Jag kanske inte kan peka på vad, men det finns nånting i luften som tvingar en att gå. Antingen flyr man eller så blir man utkastad.

De intervjuade ger många exempel på doktorander som strax innan disputationen ombetts att lämna tillbaka nyckeln till institutionen.

Vi hade nån som var otroligt beläst, duktig. Så, innan han disputerade tog han sina saker från rummet och sa att jag inte vill bli utkastad... Så var attityden som man kände, i mitt rum. Vi hade den här forskaren från X-land... han tog hem sina saker och lämnade en del i mitt rum... därför att han visste att han skulle bli utkastad. Sant eller inte, det var attityden som man hade.

Under doktorandtiden finns det fortfarande ett institutionellt nätverk som berättigar till en viss trygghet, ett arbetsrum, arbetskamrater, en adress med mera. Allt försvinner efter disputationen. I avsaknad av projektmedel eller andra arbetsmöjligheter blir disputationen (ytterligare) en dörr som stängs.

Situationen för nydisputerade är allmänt svår. Det finns få fasta tjänster och det är inte heller lätt att få projektmedel. Men situationen drabbar inte alla på samma sätt. Det finns empiriska undersökningar som visar att det relativt sett är flest kvinnor som slutar. Av den anledningen har post-doc tjänster och stipendier

tillkommit för att underlätta för nydisputerade kvinnliga forskare att vara kvar i den akademiska världen. Liknande satsningar förekommer inte när det gäller nydisputerade med invandrarbakgrund. Det saknas också kunskap om hur stort problemet är och på vilken nivå som de allvarligaste strukturella hindren kan identifieras.

Även om tjänstesituationen för nydisputerade är svår finns det de som efter meritering på andra universitet och regionala högskolor kommer tillbaka. E noterar att det även där finns en etnisk selektion:

Är det inte konstigt? Varför är dom som kommer tillbaka svenskar? Varför har inte nån som är ickesvensk kommit tillbaka?

R är en av dem som lyckades komma tillbaka när hon fick ett lektorat på sin gamla institution.

Nu är jag sen ett och ett halvt år tillbaka på min gamla institution och när jag frågade rent spontant, för jag är ganska så där... ibland för spontan, frågade studierektorn på forskarutbildningen. ”Jaha hur var det, vad tyckte folk om att jag fick den här tjänsten?”, för jag var inte här i Sverige när jag fick veta att jag hade tjänsten. Och då sa han så att det var lite delade meningar. ”Varför det?”, sa jag. ”Ja man hade hoppats att nån annan skulle få det”, och den andra var ju då naturligtvis faktiskt en svensk... som var nånting ofattbart men i alla fall, det var min tur att komma tillbaka...

Efter ett och ett halvt år har R fortfarande inte gratulerats till tjänsten och inte heller haft något utvecklingssamtal med prefekten. Trots att doktoranderna har bett henne att hålla ett seminarium om sin forskning har inget tillfälle getts hittills. Inte heller har hon som sin nytillträdde manlige kollega fått tid tilldelad för att förbereda undervisningen. Listan är lång och R ser ett allt tydligare diskrimineringsmönster. R har många kontakter efter sina internationella uppdrag och funderar nu på att gå vidare och söka jobb utanför universitetet.

Om forskare med invandrarbakgrund inte tas med i institutionens nätverk eller anförtros uppdrag inom institutionen och förbises när handledare, betygsnämndledamöter och opponenter ska utses innebär detta ett utestängande från möjligheter till meritering och avancemang. De intervjuades berättelser ger uttryck för en djup frustration över denna selektion som tolkas som återkommande markeringar om att man har en perifer ställning inom institutionen. Förekomsten av favoriserade grupper skapar alltid splittring och försvårar sammanhållningen, särskilt när favoriseringen bryter mot de meritokratiska principer som ska gälla för alla. Strukturella diskrimineringsformer skapar en grupp av underprivilegerade som inte anses tillhöra institutionens gemenskap och som ständigt förpassas till en situation av undantag. Ju fastare former denna diskriminering har desto svårare är det att bryta exkluderingen.

Invandrare och invandrare

Utsätts alla invandrade personer för diskriminering? Hur kan man förklara att vissa grupper utsätts mer än andra och att det finns människor vars utländska bakgrund betraktas som en merit? D berättar om den attitydförändring som inträffar när han berättar vad hans föräldrar arbetar med:

Men man märker den exakta skillnaden... Säger man då "Nej, de jobbar för FN" då blir hela den här attityden helt ändrad, då har man gått från någon kategori att vara någon tråkig invandrare till en intressant invandrare helt plötsligt.

Ungdomar med utländsk bakgrund men med föräldrar som har högstatusjobb kan i vissa sammanhang kompensera för sitt invandrarskap. D menar att "rätt" klass-tillhörighet i vissa situationer kan motverka stereotyper som annars brukar associeras till invandrare. Föreställningen om invandrare som en homogen underklass utmanas därför när D berättar om sina föräldrar.

H som bland annat har tyskjudisk bakgrund påpekar att denna grupp ofta kopplas till en positivt laddad identitet, vilket gör att hon sällan upplever det som ett problem. Hon kan vara judisk och svensk. Om hon däremot säger något om sin mammas nationalitet då blir det genast en markering:

Om jag säger att min mamma är från X-land, då har jag positionerat mig. Då har jag sagt att jag inte är som du på nåt sätt men om jag säger "Jag har judisk bakgrund", då är det bara nånting positivt. Då är jag fortfarande lika mycket svensk. Så känns det.

H:s berättelse visar att dikotomin mellan invandrare/svenskar inte alltid är lika problematisk. Att ha judiskt ursprung ifrågasätter inte svenskheten i lika hög grad som andra tillhörigheter. Det är möjligt att vara både och. Än mer, en judisk identitet uppfattas som spännande och betraktas i positiva termer. Judarnas höga status undandrar dem från positionen som invandrare som per definition har låg status, menar H.

Att det finns invandrare och invandrare är något som B skriver under på. På hennes institution görs det mycket tydliga skillnader mellan olika nationaliteter.

För mig är det väldigt tydligt att det finns invandrare och invandrare. Och det finns ett a-lag och ett b-lag... och det har vi sett i olika sammanhang och där är det väldigt tydligt... Alltså kommer man från UK, alltså inom ramen för ämnet som på den här institutionen är väldigt eurocentrerat, västerländskt inriktat, etc. och den här personen kommer då som ung engelsman... alltså han kommer från rätt sida, rätt land, pratar rätt språk, engelska och accepteras på ett annat sätt.

B-laget består enligt B av forskare som kommer från utomeuropeiska länder eller från Sydeuropa. Dessa forskare har inte alls samma status som den brittiske forskaren trots att de har bredare kompetens, internationell erfarenhet och bättre kunskaper i svenska.

Att utomeuropeiska forskare placeras i ett b-lag inom universitetet stämmer väl överens med den etniska rangordning som finns i arbetslivet och inom andra samhällsområden. Det är också denna ordning, där européer och andra västerlänningar placeras högst upp medan människor från länder utanför Europa placeras längst ned, som gör förekomsten av rasism och rasistiska föreställningar till en angelägen fråga för många intervjupersoner.

Att hela tiden hamna i en försvarsposition

Främlingen tycks alltid betraktas som en suspekt person. Att inte kunna uppvisa en självklar tillhörighet blir därför en anledning till misstänkliggörande och en markering på somligas självklara främlingskap. Edward Said beskriver sina upplevelser som palestinier i USA under sjudagarskriget i följande ordalag "you always feel that you are guilty and you have to prove your innocence". I Sverige råder det inget krig, ändå är känslan att behöva bevisa sin oskuld vanligt förekommande i en rad olika sammanhang.

M brukar sitta med sina kursare i studieceller där böcker, ytterkläder och andra tillhörigheter kan ligga kvar när man äter lunch eller är borta i ett kort ärende. En dag när M kommer till studiecellen får han höra att hans studiekamrater har blivit av med sina jackor:

Det var folk som hade kommit in i studiecellen, tagit deras jackor och stuckit, snott deras jackor. Då pratade dom med vaktmästaren där, som hade sett dom, och han berättade, han såg två ungdomar från... ja, gymnasieåldern som hade kommit dit och då såg dom springa härifrån med jackorna då... Och dom var väl medellängd, mörkhåriga, inte tjocka, normalt byggda, som sprang ditåt, sa han. Och jag bara väntade, jag räknade sekunderna innan... och så sa då mina kursare då att "Ja, det måste ju vara turkar".

Hur känner M inför situationen? På vilket sätt blir han berörd av att det begåtts en stöld där han brukar sitta och plugga tillsammans med hundratals andra ungdomar?

Ja, jag ser inget alls, att jag är berörd alls, i just det där. Men sen finns det en strukturell... visst, att dom instinktivt tycker att det är turkar och utlänningar som gör det, och där är, bidrar till att... och självklart, i förlängningen så slår det ju tillbaka till mig. Men alltså, saken är den att jag är... Min pappa har alltid sagt att jag ska vara en god medborgare, att "Du måste vara en god medborgare M..." och "Är man det så ska du inte kunna

klandras för nånting” och med det i bakhuvudet så har jag känt att ”Ja, men är jag en god medborgare så ska jag inte behöva befatta mig med sånt här” och det känns orättvist när jag får höra att det måste vara turkar. Alltså; det måste vara utlänningar. Alltså; utlänningar som jag.

Att invandrare måste bära hela invandrarkollektivet på sina axlar har påpekats tidigare. I M:s fall betyder det inte bara att han förväntas känna Ahmed som bor i Sundsvall eftersom de kommer från samma land. Det innebär också att ständigt behöva konfronteras med stereotypa och negativa uppfattningar om invandrare, att känna sig berörd varje gång det tas för givet att de som begår ett brott är invandrare. M har fått inpräntat från sin pappa att vara en god medborgare och att göra bra ifrån sig. Trots sina försök att leva upp till sin pappas förväntningar om att vara en bra medborgare blir han ständigt påmind om att de som i första hand misstänkts för att begå brott är ”utlänningar som jag”.

Misstänkliggörandet skapar en osäkerhet kring hur man får agera, vad man har rätt till och hur det kan uppfattas av andra. Eftersom utlänningar eller invandrare misstänkliggörs så tänker C, trots att hon är född i Sverige, på hur det kan uppfattas att hon ber om att få låna en dator från institutionen för att klara tentorna med sina skadade händer. Hittills har hon inte vågat fråga:

Nej för då är jag rädd att dom tror att jag försöker lura till mig någonting. Alltså det där är jättebesvärligt för jag satt och tänkte på det här... Men vad ska jag gå och göra nu då? Ska jag gå och prata med studierektorn eller med studievägledaren nu igen eller ska jag kämpa på och bita ihop eller vad ska jag göra? Och jag vet inte riktigt hur jag ska lösa den situationen.

En annan aspekt av detta tas upp av S som också måste försöka förhålla sig till det misstänkliggörande som skapas kring hennes forskningsarbete. Är hennes forskning politisk eller vetenskaplig? S menar att hennes position som minoritet också ger henne andra perspektiv. Dessa perspektiv innebär också en kritik av den rådande ordningen och misstänkliggörs därför genom att utpekas som politiska:

Det är ett dilemma för mig som forskare att jag inte anses vara objektiv eller opartisk på samma sätt som mina kollegor som hör till majoriteten. De flesta anser ju att dom automatiskt har ett mer objektivt förhållningssätt än jag. Det går alltid att avfärda det jag håller på med, eller vissa forskningsproblem, med att hänvisa till att... ”Hon är inte objektiv eftersom hon själv har rötter i den kategorin”. Och därför så skämtar jag just lite också om det här. Det är ju självklart att den här positioneringen finns. Debatten finns ju, alla forskare positionerar sig, men... Alltså, det är svårare för oss som tillhör minoriteter eftersom det blir politiskt.

S menar att hon aldrig uppfattas som lika opartisk som kollegor som tillhör majoriteten. Majoritetssamhällets tolkningsföreträdare manifesterar sig bland annat

i att kunna etablera en norm som uppfattas som neutral och opartisk. Utifrån detta konstrueras avvikande uppfattningar som färgade av särintressen. Forskarpå världen delas därmed upp mellan de som bedriver en objektiv vetenskaplig verksamhet och de som försöker driva politiska frågor under en vetenskaplig mantel.

Jag har den uppfattningen att jag aldrig kan vara liksom objektiv... Jag uppfattas aldrig, aldrig lika opartiskt som mina kollegor som hör till majoriteten. Dom har liksom rätten... Dom har rätten att vara... deras position uppfattas naturligtvis som objektiv, opartisk. Jag kan inte vara det eftersom jag tillhör en minoritet. Och därför är också det som jag producerar automatiskt liksom mer politiskt än det som kollegor som tillhör majoriteten producerar.

Misstänkliggörandet kan ses som en härskarteknik som dels gör maktstrukturerna till en naturlig och objektiv ordning, dels omöjliggör en dialog på likvärdiga grunder. Det etablerar en ordning där vissa på förhand är tvungna att bevisa sin oskuld, som Said noterade. Intervjuerna ovan indikerar att misstänkliggörandet tycks vara ett effektivt maktmedel, vare sig det handlar om stulna jackor eller kritiska forskningsresultat.

Att göras till ”den andra”

Intervjusvaren visar att den strukturella diskrimineringen manifesteras i en systematisk markering av personer med invandrarbakgrund, särskilt från utomeuropeiska länder, som annorlunda och underlägsna. Effekterna av dessa markeringar gör begreppet ”microaggression” särskilt relevant i sammanhanget. Utanförskapet konstrueras genom signaler, påpekanden, språk, världsbilder och framför allt i den självklara ordning där svenskhet ges företräde framför de som på grund av sitt utseende, språkbruk eller namn konstrueras som avvikande och underlägsna andra. Rasismens betydelse i konstruktionen av utanförskapet lyfts fram i flera intervjuer. De intervjuades berättelser visar att diskrimineringen upplevs inom ramen för ett komplicerat samspel genom vilket den negativa bild som majoritetssamhället tilldelar invandrare och deras barn hanteras, utmanas och ifrågasätts. Att ”göras till den andra” är ingen entydig process. På samma sätt som det finns olika former för främlingsskapande och diskriminering finns det också en rad olika strategier för att hantera, trakasserier, stereotypier, fördomar och rollen som annorlunda och underlägsen.

Bland intervjupersonerna fanns en stor medvetenhet om vad det innebär att betraktas som annorlunda och vad som krävdes för att kunna hantera detta i vardagen. L är en av dem som vill avdramatisera förekomsten av fördomar.

Det låter väldigt brutalt, men för mig är det inte så... För mig är det nånting... det normala. Hur ska du ha en social interaktion utan fördomar? Jag tycker bara att man ska vara medveten om sina fördomar. Det kanske är lite därför som jag provocerar, för att folk ska bli medvetna om att... ”Oj, varför gick jag på det här? Varför trodde jag verkligen på det här? Varför trodde jag att...” Ja, du förstår vad jag menar? Jag tror att det är omöjligt att leva utan fördomar, utan att döma folk, för det gör vi, alla... på en gång. Jag tycker att man ska försöka vara så medveten som möjligt om sina fördomar, för då... Då kan man också... ”Ja just det, det här är ju en fördom. Tänk inte på det, det behöver ju inte vara så”.

I L:s förhållningssätt finns en förhoppning om att människor kan ompröva sina uppfattningar genom att konfronteras med sina fördomar. L är medveten om att han alltid relateras till det latinamerikanska även om han är född i Sverige. Han förväntas vara någonting annat än det han ser sig själv som. Hans sätt att förhålla sig till stereotypen av en latinamerikan kan vara att spela med just för att kunna desarmera fördomarna.

Jag gör alltid saker som folk identifierar med den latinamerikanska ”outgoing”, utåtriktade, identiteten. Jag vet inte hur jag ska säga det... Vilket jag ibland tycker är lite konstigt, men... Det är så dom identifierar det också, det ligger inte bara på mig utan att... folk får ju en bild av mig när

dom hör om min bakgrund. Och samtidigt så spelar jag med ganska mycket för det är ganska kul.

De fördomar som L måste hantera handlar inte bara om invandrarskap utan även om en särskild (och problematisk) maskulinitet. De stereotypa bilderna av invandrare genomsyras således även av bekönade uppfattningar som präglar förväntningar, attityder och bemötande av personer med invandrarbakgrund.

För I som har vuxit upp i Sverige är stereotypen av en ”afrikan” det första han måste relatera till när han träffar nya människor. Det innebär bland annat att motta överraskningen över att han inte riktigt passar in i en övervägande negativ bild. Hur förväntas afrikanerna vara enligt I?

De ska se ut som dom precis har, som om man har bara bott i Sverige i tre, fyra år, och man bryter på ett väldigt speciellt sätt, väldigt hårt bryter man på svenska. Även om man har bott här sen början på åttiotalet så kan dom tro att man gör det, att dom inte har någon sorts akademisk bakgrund, att man har för dåliga betyg, att dom, ja, var våldsamma... Alltså jag kan fortsätta on and on. För mig är det så att till en början så möts jag alltid av den stereotypen men jag blir på något sätt the ”exception of the rule”.

Att förhålla sig till denna stereotypa bild tvingar I in i en försvarsposition, han måste bevisa att han är någonting annat, vilket han ibland kan tycka är kul. Det paradoxala är att konstaterandet att I är en duktig, socialt begåvad och språkkunnig ung student inte är tillräckligt för att modifiera stereotypen. Den finns kvar. I stället uppfattas I som ett undantag från regeln.

Berättelserna ovan visar att konstruktionen av den andra ingår i ett komplicerat samspel där gränserna mellan ”oss” och ”dem” utmanas och anpassas till nya omständigheter. Intervjumaterialet visar att dessa gränser kan befastas eller modifieras av andra skillnadsskapande markörer. Bekönade föreställningar och klassbakgrund spelar roll för hur invandrarskap uppfattas och även för strategier som de intervjuade utvecklat för att hantera stereotypier, fördomar och diskriminerande omdömen. Det finns bland de intervjuade en stor medvetenhet om de mekanismer som skapar främlingskap och de satsar tid, energi, iakttagelseförmåga och pedagogiska ansträngningar på att förhålla sig till dessa gränser.

Mellan universalism och etnocentrism

Diskriminering är kopplad till världsbilder och föreställningar om människor och samhällsutveckling. Bland intervjupersonerna fanns många funderingar kring hur den kunskap som förmedlas bland annat genom universitetsstudier påverkar och påverkas av stereotypa föreställningar om andra kulturer, andra länder och av en etnocentrisk syn på kunskap och kunskapsproduktionen. En student med erfarenhet från flera institutioner inom det humanistiska vetenskapsområdet uttrycker sin reaktion på den kunskap som förmedlas på följande sätt:

Mina ideal kring bildning krockar ganska rejält fast det är ju en utopi att liksom se att universitetet alltid kan vara anpassat för alla människors olika längtan efter kunskap. Jag tycker nog att Uppsala universitet är väldigt bra, men det finns ju många ”men”. Vi har ett nytt Sverige idag, vi har ny kunskap som träder fram, och jag känner väl att kunskapens högborg halkar efter kunskapen. När andra människor kommer till Sverige så möts dessa erfarenheter med en enorm tystnad. Det är som om dom inte finns, och det är diskriminering för mig.

Den form av diskriminering som denna student lyfter fram bör ses i ljuset av de förväntningar som finns i relation till den kunskap om omvärlden som universitetet ska tillhandahålla. Att viktiga delar i det samhälle vi lever i osynliggörs eller ignoreras tolkas därför som en form av diskriminering. Osynliggörandet innebär inte bara att viktig kunskap om förändringar i det svenska samhället saknas eller marginaliseras. Det innebär också att många människor idag saknar möjligheter att anknyta sina egna erfarenheter till de bilder av verkligheten och samhället som produceras av och förmedlas genom den akademiska verksamheten.

Men det finns också bland de intervjuade en kritisk inställning till den vetenskapliga kanon som de menar präglas av bristande öppenhet och en stark etnocentrism. Kursutbudet, litteraturen och innehållet i undervisningen borde ge utrymme åt andra perspektiv än det västerländska:

Jag tycker att man ska jobba med kurslitteraturen och kräva att om det är... Särskilt om det är en kurslitteratur som handlar om internationella saker så ska det faktiskt vara folk från olika länder som har skrivit den. Det tycker jag verkar rimligt liksom. Jag tycker att man kan kräva att det inte ska finnas några rasistiska inslag då det gäller även så här stereotypa bilder och sånt. Det vore ju mest grundläggande.

Den kritik som studenten riktar mot kurslitteraturen innebär också att hon uppfattar innehållet som kulturrasistiskt. Begreppet kulturrasism syftar på förekomsten av det som forskare kallar ”rasism utan raser” och där föreställningar om kulturell olikhet har kommit att ersätta tidigare biologiskt baserade (ras)kate-

goriseringar.⁸ Hon menar att det finns kurslitteratur som har ett kulturrasistiskt innehåll och därför måste man förhålla sig till detta:

Ja det menar jag att det finns. Och jag tycker att man kan kräva att om det är litteratur som man på nåt sätt kan uppleva som kulturrasistisk så ska den... Om man vill ha med den för att den kanske är viktig av nåt skäl, så ska den ha en ordentlig kommentar.

E, som också är kritisk mot kurslitteraturens innehåll, efterlyser en satsning som kan införliva nya perspektiv i kursinnehållet. Han påpekar att det finns stora skillnader mellan olika institutioner och en student kan ställas inför både etnocentriska föreställningar och ett kritiskt tänkande beroende på institution:

Det krävs ju att det finns en satsning på att belysa såna områden så att det ska sprida sig till olika vetenskaper lokalt, på universitetet. Jag fick nöja mig med att liksom se tyska antropologiska filmer från andra kulturer, som var väldigt stereotypa. Man satt nästan och skruvade på sig. Det kändes mer som att jag var på... ja, högstadiet lite grann. Men jag hade nog väldigt mycket dom perspektiven just på grund av att man har sett ett lyckat exempel på hur man kan arbeta med dom här frågorna vetenskapligt och som universitet. Och med den jämförelsen så blev det en ganska stor kontrast.

En av intervjupersonerna, med lång utbildningserfarenhet, påpekar att förekomsten av till exempel postkoloniala studier inom en viss institution svårligen kan uppnå annat än en perifer position i relation till den dominerande kanon. Ofta är dessa nya områden knutna till yngre forskare och lärare med svag institutionell förankring. Utgångsläget blir inte enklare när det är forskare med invandrarbakgrund som står för oprövade forskningsfält.

R har under sin forskarkarriär sysslat med utvecklingsfrågor utanför Europa och haft en rad internationella uppdrag. Sedan en tid tillbaka är tillbaka på sin gamla institution där hon känner sig alltmer frustrerad över det bristande stödet, och till och med motviljan, med vilket hennes förslag att utveckla sitt kompetensområde bemöts av institutionens ledning:

Jag ville diskutera möjligheten att sätta in en fempoängskurs. Studenterna är jätteintresserade och i mitt tidigare jobb hade jag lyckats få ihop då redan på den där korta tiden en kurs på tre poäng och då ville jag diskutera det med nån men det finns ingen som man kan diskutera med eftersom vi inte har lärarmöte. Vi har ingenting. Jag vet inte hur dom har gjort med kursutveckling. Det måste ju säkert bestämmas uppifrån för det finns ingen arena, inget forum för diskussion och det där har jag sagt och så eftersom

⁸ När det gäller kurslitteraturen riktas kritiken mot vetenskapliga arbeten som förklarar social och ekonomisk ojämlikhet utifrån kulturella skillnader mellan individer och/eller grupper av individer. För en diskussion av begreppet kulturrasism se Azar (2004) ”Den koloniala bumerangen och kulturdiskursen”, se även Fenton (1999).

det är dom enda kanalerna, att man berättar, pratar och den ena sa... Prefekten sa ”Javisst på sikt går det säkert bra” ”Men på hur lång sikt?”, sa jag. ”Nej, men vi måste konkurrera med det vi är starka på.” ”Men vi är starka på det här för jag är här och jag är stark på det här och det är inte bara jag, det finns också andra som kan hjälpa till”.

R upplever att hennes initiativ att bidra till kursutbud och ämnesinnehåll bemöts med undanflykter och ointresse. Hennes frustration bottnar också i det faktum att institutionen saknar diskussionskanaler där kursutbudet och undervisningsfrågor kan diskuteras. Beslutsrätten är koncentrerad till ett fåtal personer och om hon inte lyckas övertyga dem finns det inga andra vägar att tillgå. Men skulle det inte gagna institutionen att få nya kurser och öka sin attraktionskraft? När ledningen avvisar R:s förslag med motiveringen att de vill satsa på det de är starka på definieras därmed R:s kompetens som obefintlig eller också som oattraktiv och perifer.

Intresset för nya perspektiv inom humaniora och samhällsvetenskap finns bland såväl studenter som lärare. Det finns dock en rad problem när det gäller att ta vara på detta intresse och även den kompetens som finns bland forskare och lärare, problem som kan hänföras till den strukturella diskrimineringen.

Strategier och förhållningssätt

Undersökningen visar, i enlighet med annan forskning, att etnisk diskriminering och rasism är verksamma även i frånvaron av direkta handlingar och identifierbara aktörer. Förekomsten av etnisk diskriminering och rasism är någonting de intervjuade förhåller sig till även om det kan upplevas som svårt att peka på explicita påhopp och direkta kränkningar. Även i fall där intervjupersonerna uppger att han eller hon inte blivit utsatt är vetskapen om att de *kan* bli utsatt tillräckligt stark för att påverka handlingsmönster och förhållningssätt, inte minst inom universitetsvärlden.

Jag har ju inte drabbats av diskriminering än så länge och jag har läst snart ett år och jag upplever inte att jag blivit... eller drabbats av diskriminering från skolans sida eller från elevernas sida liksom, men att jag drabbats av diskriminering i övrigt i samhället.

Intervjupersonens erfarenheter av diskriminering utanför universitetet finns med i hennes tolkning av studiesituationen även om hon påpekar att hon ”än så länge” inte utsatts för diskriminering. Det här uttalandet visar att diskrimineringen kan upplevas som någonting som kan förekomma när som helst och därför förutsätter en viss beredskap för att kunna hanteras.

Diskrimineringen är inte någonting som bara finns. De negativa föreställningar som den grundar sig på framkallar också reaktioner, ifrågasättanden och strategier för att motverka dess följder. Intervjumaterialet ger exempel på några av dessa strategier.

Frustration och distansering

Diskrimineringen och rasismen innebär kränkningar som lämnar djupa spår hos de drabbade. Att hantera dessa påhopp kräver därför en viss distansering och bearbetning och således är det inte givet att en person som blivit utsatt för diskriminering orkar tänka och prata om det. Av intervjuvärdens kan man därför även utläsa en ansträngning att förmedla en smärtsam situation i begripliga och distanserade ordalag.

Jag har valt att inte titta på diskriminering, utan jag väljer att vara den gode medborgaren och dom gånger jag blir utsatt för det så kanske jag själv har närvaro så pass så att jag vet vad... ”Det där var... nu är jag diskriminerad.” Jag känner mig så här, på nåt sätt... ett ultimatum offer för diskriminering, för att jag känner mig så oskyddad för diskriminering, oskyddad mot det, inte vaccinerad.

Distansering kan ibland leda till förnekande och ovilja att tolka särbehandling, påhopp och kränkande kommentarer som diskriminerande. Som en av intervju-

personerna formulerade det är detta en fråga om långsiktig social överlevnad. Hur kan man förhålla sig till arbetskamrater och kollegor som diskriminerar?

Det finns ytterligare en dimension som har att göra med vad insikten om diskriminering gör med människors självbild och upplevelser av världen. K som har funderat mycket på detta har kommit fram till att man ofta väljer att förtränga upplevelser av diskriminering.

Jag upplever att det finns en, att det faktiskt finns en förträngningsmekanism, att man inte vill liksom säga så här ”Jo, men jag blev diskriminerad... och den uttrycker sig så och...” Det finns en förträngningsmekanism. Vi vill helst gå omkring och säga att ”Ja, allting är frid och fröjd.” Det vill man faktiskt säga.

Även om diskriminering finns överallt menar K att hans erfarenhet är att universitetsvärlden har större öppenhet än andra miljöer.

Det är en stor skillnad att vara i universitetsvärlden, jämfört med att vara i en liten by ute på landsbygden i Sverige, när det handlar om tolerans och referensramar kring människor med andra bakgrunder.

C känner att diskriminering leder till en frustration som hindrar henne från att tänka på andra viktiga saker. Det finns en gräns för hur mycket man orkar och därför kan det vara bra att kunna stänga av.

Men jag menar alltså att om man är frustrerad så kan man ju inte tänka klart, om man går omkring och är frustrerad eller arg eller så där... det är klart att det påverkar ens studier, att man inte har samma möjlighet att koncentrera sig eller går omkring och är ledsen och så där, ledsen eller arg. För många gånger blir jag ju arg istället för att vara ledsen. Men jag tror också att det kan vara ett sätt att bli motiverad, att den här frustrationen om den inte går överstyr många gånger kan leda till att man säger nu ska jag banne mig visa dom och att det kan motivera... Men det måste ju vara i proportion också, det får ju inte bli för mycket frustration, det får inte bli för mycket diskriminering för då orkar man inte till slut för att man är ju bara människa i slutändan. Man behöver det som du säger, man behöver uppmuntran då och då, man behöver en klapp på axeln och nån som säger ”Men vad bra jobbat av dig”.

Frustrationen och ilskan över en situation som upplevs som orättvis och kränkande är ohållbar i längden. Därför väljer C att försöka hålla dem undan åtminstone periodvis. Diskrimineringen sätter igång en process där man är tvungen att se sig själv genom majoritetssamhällets ögon och gradvis blir medveten om den egna rollen:

Det finns ett system som man accepterar själv, undermedvetet. Jag kan inte kräva mera... det kanske är på det sättet. Ja, alltså jag kräver inte liksom att jämföras med alla andra, utan jag nöjde mig med en viss... nivå.

Den strukturella diskrimineringen innebär ett stort ingrepp i människornas självuppfattning och i deras syn på samhället i övrigt. Det är svårt att acceptera att arbetskamrater, lärare eller kursare delar den nedvärderande människosyn som ligger bakom diskrimineringen. Intervjumaterialet visar att personer som drabbas av diskriminering måste satsa mycket energi på att kunna förhålla sig till den och inte bli fast i en bitterhet som förhindrar studierna eller relationerna på arbetsplatsen. Distansering, såväl en permanent som en tillfällig, är ett redskap som de flesta tillgripes för att hantera den sociala överlevnaden.

”Att vara så bra som möjligt”

Insikten om att invandrarskapet medför en risk att diskrimineras leder till att de intervjuade tillgriper en rad strategier som i princip syftar till att kompensera för det som upplevs som ett sämre utgångsläge än andras:

Den enda strategin är ju att vara bättre, som forskare. Producera mer, håva in mer pengar, få mer anslag... Alltså man måste vara bättre, mycket bättre än sina kollegor som hör till majoriteten om man ska komma nån vart. Jag tror att det är den enda strategin som funkar för det går inte att argumentera bort det här eftersom det finns inbyggt i majoritetens tankevärld. Man kan aldrig argumentera bort det.

G menar att hon inte har råd att tänka på att hon kommer att diskrimineras. Det skulle ändå inte förändra mycket. Den ordningen är svår att rubba. Att meritera sig, få fler publikationer eller forskningspengar är de redskap som återstår för att trygga en osäker position. F har en liknande inställning. Hon söker trygghet i sin höga kompetens och även om hon inte kan förändra den ordning som diskriminerar henne så vill E inte att dåliga prestationer ska användas som förevändning för att marginalisera henne.

Under två-tre år har jag sökt så många projekt... Jag har publicerat fem-sex stycken artiklar, internationellt publicerade. Och under några år skrev jag tolv-tretton artiklar. Jag menar att jag jobbade ihjäl mig ett tag. Nu gör jag inte på det sättet, men jag tror att jag var otroligt osynliggjord. Jag menar, dom såg inte att jag publicerade så mycket artiklar. De såg inte att jag fick så mycket forskningspengar.

Trots att informanten jobbar hårt för att skaffa sig meriter, upplever hon att hennes insatser inte uppskattas av institutionens ledning. Hon känner sig osynliggjord, hur mycket hon än anstränger sig. E är inte ensam om att undra varför

hennes forskning ignoreras på den egna institutionen när den erkänns och uppskattas av andra kollegor, inte minst internationellt.

Att kompensera för invandrarskapet blir ännu viktigare i övergångssituationer när meriteringen prövas på nytt. R, som förbereder sin docentansökan, är väl medveten om att hennes meriter kommer att nedvärderas. Till detta bidrar ett fall som blivit känt inom institutionen där en forskare med utländsk bakgrund som sökte en docentur efter flera månader fick veta att ansökan låg kvar i prefektens skrivbord och aldrig hade lämnat institutionen. R vill inte utsätta sig för ett bakslag och inte heller för ett dåligt utlåtande, därför har hon väntat tills hon känner sig säker:

För att få så mycket som en svensk man så måste man som kvinna vara dubbelt så bra. Och som utländsk kvinna så måste man vara fyra gånger så bra för att kunna få samma... ja, hamna på samma nivå eller få samma förmåner. Och då vill jag faktiskt ha ganska mycket eller mer än det behövs för att vara på den säkra sidan, innan jag söker en docentur.

Det går inte att ta miste på den stolthet som präglar många av de intervjuades berättelser. Insikten om att ha kommit så långt trots en underprivilegerad situation ger också styrka. Det går inte heller att ta miste på att dessa forskare (och även studenter) betalar ett högt pris för sin position. F pratar om att hon blivit sjuk. Andra pratar om stress, nedstämdhet och andra problem. Funderingar på att söka sig vidare utanför universitetet eller till andra länder finns också där. Om det är någonting dessa forskare saknar är det rädsla för att gå vidare.

Att skaffa sig en bra utbildning för att inte bli diskriminerad

Forskare och lektorer försöker kompensera för sitt invandrarskap genom en stark meritering, men detta är också en vanlig strategi bland studenter. På studerandebyrån konstateras att studenternas beredskap inför en diskriminerande framtida arbetsmarknad är närmast chockerande.

De kan till exempel säga att ”Jag kommer att ha mycket svårare att få ett jobb” som om det vore världens självklaraste sak. De känner att de alltid måste bli snäppet bättre än alla andra för att kunna komma på fråga när man inte är svensk.

Utbildningen blir ett sätt att rusta sig inför en hård konkurrens särskilt när man vet att man startar från ett ofördelaktigt läge. Många som söker sig till studentbyrån vill få information om utbildningar där det finns mycket bra arbetsmarknadsutsikter eller som ger dem möjlighet att hävda sig i konkurrensen. I det sammanhanget är Uppsala universitet, som har ett gott renommé, ett starkt kort för studenter som planerar utifrån den position som de tilldelas av ett diskriminerande samhälle:

Jag menar att vi utlänningar, ickesvenskar, nysvenskar måste jobba dubbelt så mycket mer än vad vanliga svenskar, men jag har inte upplevt den [diskrimineringen], jag har inte erfårit den någon gång. Men jag vet att det kommer att komma upp. Jag vet att jag kommer att sitta där och bli bedömd och många gånger diskriminerad till och med. Så jag vill förbereda mig. Jag har gjort lumpen bland annat, men det är inte det enda... och därav tror jag faktiskt att jag har valt akademiska studier för att kunna säkerställa så att jag inte försätter mig själv i... att jag skaffar mig själv förutsättningar så att jag inte har nåt att skylla på... eller att nån annan inte har nåt att skylla på... så att jag reducerar mina risker och ökar mina chanser... men det känns orättvist, tycker jag... väldigt orättvist.

När det gäller utbildning är internationell gångbarhet viktig. Många har planer eller är beredda att flytta utomlands efter studierna. Den diskriminerande arbetsmarknaden i Sverige ökar intresset för att satsa på en internationell utbildning.

Uppgifterna från studerandebyrån bekräftas av de studenter som intervjuades. Ingen av dem kände sig speciellt bunden till ett framtida arbetsliv i Sverige och diskrimineringen var ett viktigt skäl till detta.

Det viktigaste för mig var att jag skulle välja något som jag var intresserad av och någonting som inte skulle göra mig jättestrikt bunden till Sverige på grund av att jag tänker att jag nog inte kommer att ha lätt att skaffa jobb här i Sverige senare. Jag tänkte att om jag lyckas få en utbildning som känns funktionell utanför Sverige så tror jag att jag kommer att få lättare att få jobb i och med att jag bär slöja och är praktiserande muslim. Så att det är egentligen de faktorerna som spelade mest roll.

Föräldrarna tycks vara närvarande i studenternas överväganden och val på en rad olika sätt. För somliga bidrar föräldrarnas stöd och förväntningar till att motverka samhällets nedvärderande omdömen och diskriminerande markeringar. Men högutbildade föräldrar som är arbetslösa eller har lågkvalificerade jobb är också en erfarenhet som bekräftar förekomsten av diskriminerande strukturer i arbetslivet. Därför fungerar föräldrarnas svårigheter att komma in på arbetsmarknaden som en varning för det som kan vänta i framtiden:

Jag vill ha en statusutbildning, för statusutbildning handlar ju inte bara om något politiskt utan det handlar ju också om... Min pappa har varit arbetslös ganska länge och min mamma har en massa utbildning men jobbar med att sortera post och det är klart, jag vill ha en statusutbildning men jag vill också ha en examen så att man har ett jobb där man kan säga att "Jag är det här".

Studenter med invandrarbakgrund som är uppvuxna i Sverige skiljer sig inte från andra studenter när det gäller kunskaper om kursutbudet eller vad det innebär att läsa på universitetet, med mera.

Enligt personalen på studerandebyrån kan man inte heller säga att studenter med invandrabakgrund förekommer oftare än andra när det gäller svårigheter med studierna, problem eller misslyckanden, ”snarare tvärtom”.

Intervjusvaren visar stora mått av målmedvetenhet och ambition trots internaliserade erfarenheter av diskriminering och rasism. Dessa svar stämmer knappast överens med idén om att diskrimineringen leder till en ”offermentalitet” och passivt acceptering av sakernas tillstånd. Studenternas strategier och framtidsplanering utgår från en välartikulerad analys om deras egen position inom ramen för ett diskriminerande samhälle. Erfarenheter från föräldrar, syskon och andra närstående ger dem knappast anledning till en alltför optimistisk bedömning av de egna utsikterna.

Kön och etnisk diskriminering?

En viktig premis i denna studie är att diskriminering är en bekönad praktik vilket bland annat innebär att den har olika konsekvenser för kvinnor och för män. Detta kommer tydligt till uttryck i etniska stereotypier som exotiserar en bekönad andra. På samma sätt som medicinaren M förväntades representera en machokille från Latinamerika förutsattes beslöjade C vara fången i förtryckande könsroller från mellanöstern. Studenten A kommenterar fluktuationerna i en etnifierad ”begärsmarknad”⁹ i följande ordalag:

Det känns lite som en trendfluga. För några år sen så var det väldigt populärt med latinamerikanska tjejer. Då gick var och varannan svensk kille hand i hand med en mörkhårig skönhet, lite olivbrun. Men nu har det liksom gått över mer till det här lite afrikanska...

Exotisering är i likhet med andra stereotypier ett sätt att objektifiera som ofta har starka sexuella konnotationer. Att behöva förhålla sig till såväl en etnisk som en könsmissig objektifiering kan betraktas som en specifik form av förtryck, inte minst därför att individen ställs inför kraven att (om)tolka sina erfarenheter utifrån en redan definierad mall. Att skilja mellan vad som är kön och etnisk diskriminering kan i praktiken vara problematiskt.

När G försöker förklara sin instabila arbetssituation idag har hon svårt att tolka det i termer av antingen kön eller etnicitet.

Det är svårt att säga om det har att göra med min bakgrund eller om det har att göra med att jag är kvinna. Men jag skulle nog tippa att det att jag är kvinna väger väldigt mycket också. Den här chefen hade konstant liksom prioriterat män... män, som hör till majoritetsbefolkningen, under dom åren som jag har varit här.

I G:s beskrivning är det den manliga normen inom institutionen som ligger bakom chefens beslut att dra in just hennes tjänst. Män prioriterar andra män och det slår mot G i egenskap av kvinna. Samtidigt är svenskheten inte irrelevant. De män som prioriteras av ledningen är alla födda i Sverige. Den starka homosocialiteten inom institutionen visade sig enligt G när en ny prefekt skulle utses.

Vi som är kvinnor och har utländsk härkomst. Tre stycken, jävligt duktiga. Allihopa har högre kompetens än dom killar som vår chef försöker putta fram. Killar, svenska killar, som han försöker putta fram med alla medel och liksom hålla under armarna och så vidare, och ge dom nåt slags konstgjord andning och ge dom pengar och ge dom medel och till och med ta från andras projekt och ge dom pengar. För att dom stackarna skaffar inte pengar själva. Det är så synd om dom, dom har inte fått projektpengar som

⁹ Begreppet ”begärsmarknad” har jag hämtat från Ambjörnsson (2004).

alla vi kvinnor har fått, men dom är mer kompetenta än vi säger vår chef och det är de som är tilltänkta kandidater till prefektposten. Så är det. På det sättet har vi både i handling och i ord liksom klassificerats som icke möjliga att gå vidare... eller sämre i jämförelse med dessa män med mindre meriter. Alltså det är ju, det är sanningen. Sanningen är så enkel.

I det fall som G beskriver spelas homosocialiteten ut utifrån vithetens privilegierade position.¹⁰ Det går inte att bortse från det faktum att makten över beslutsfattande konstrueras utifrån både kön och etnicitet på samma sätt som G:s och hennes kollegors utsatthet.

Homosocialiteten får större spelrum när det handlar om beslut som tas utan sedvanlig kompetensprövning, menar B som berättar om hur en deltidstjänst som koordinator gick till en av institutionens manliga forskare utan att tre nydisputerade kvinnor som hade stort behov av ett arbete ens tillfrågades:

Vi var tre, nydisputerade duktiga forskare och den här som hade visat att han inte alls var duktig, men manlig svensk, han fick faktiskt den här tjänsten. Vi blev inte ens tillfrågade.

När C funderar på sina framtida utsikter på arbetsmarknaden vet hon att kombinationen mellan kön och etnicitet är särskilt problematisk i hennes fall på grund av hennes tro och klädval.

Jag tror först och främst att det är att jag är kvinna och sen att... eller kanske muslimsk kvinna tycker jag kommer i första hand, men alltså just den här slöjan, den... och det är inte något som jag hittar på nu, utan människor har kommit och sagt till mig att dom har blivit så chockade när dom har träffat mig för slöjan har verkligen varit en dumhetsstämpel för många. Det är så svårt för folk att förstå att jag av egen fri vilja väljer att leva på det här sättet. Jag har en religiös tro som påverkar mig så mycket att jag av egen fri vilja har valt att leva på det här sättet. Jag har alltså efter att ha gått i samma klass med personer i flera, flera år då man tycker att nu borde dom känna mig så pass mycket och dom vet vilken viljestark tjej jag är, för att jag vet att jag ger det intrycket efter bara några minuter med mig liksom... Efter tre år är det en person som frågar mig; ”Tog du på dig slöjan av egen fri vilja?”, och jag kände att det var ett så hårt slag i ansiktet att jag knappt kunde repa mig ifrån det. Att det finns... människor har såna djupt rotade föreställningar och det är så svårt att komma förbi dom, jättesvårt även om man arbetar dygnet runt i flera år med det så är det jättesvårt för en människa. Ofta så är det som behövs att man tar tag i dom och skakar dom riktigt, riktigt hårt och säger ”Se mig som människa” ... och det är jättesvårt att göra det för mig.

¹⁰ För en analys av vithetens betydelse i en rasistisk ordning se Wron Ware och Les Back (2002) *Out of Whiteness. Color, politics and Culture*.

I C:s fall är föreställningen om en förtryckt kvinnlighet starkt knuten till hennes klädval och religion. Kön och etnicitet skapar en särskild utsatthet där C:s avvikande position inte bara markeras i relation till män i allmänhet utan också i relation till en svenskdefinierad kvinnlig jämställdhet. Men hur mycket beror på klädsele? C är säker på att hon skulle bli diskriminerad även utan slöja. Det räcker med hennes utseende och bakgrund. Hennes analys bekräftas av F som trots upprepade exempel på en sekulariserad livsstil fortfarande måste bemöta kommentarer som associerar henne till islam.

Efter nästan arton år... Dom ser att jag är inte troende muslim, jag har varit ateist, jag har varit vänsteranhängare, jag dricker alkohol, jag äter griskött, jag dansar, jag har gift mig med en svensk. Ett tag har jag till exempel varit vegetarian och vissa har sagt "Äter du inte den här maten?" på fester eller så; "Är det därför att du är muslim?" eller om jag inte dricker; "Är du muslim?" eller nånting. Då och då har jag frågat tillbaka; "Är du troende muslim?".

Diskrimineras jag för att jag är kvinna eller för att jag är invandrare? Den frågan är omöjlig att svara på, menar B. För henne handlar det i första hand om en integritetskränkning av henne som individ.

Jag tycker att det är jättesvårt att dra gränsen mellan könsdiskriminering och etnisk diskriminering... Jag vet inte, jag har kanske varit lite blåögd eller kanske har jag inte funderat så mycket på... Det jag känner av mest, det är hur de är mot min person oavsett om jag är från ett annat land eller om jag är kvinna. Alltså jag känner att det är en diskriminering hela tiden.

Frågan är också om det är möjligt eller ens önskvärt att sortera diskriminerande handlingar i etniskt baserade eller grundade i kön. För det första är det omöjligt att renodla dessa kategorier. Intervjusvaren visar att uppfattningar om kön alltid existerar simultant med föreställningar om "ras"/etnicitet. De visar också att etniska stereotyper alltid är beköndade. För det andra bidrar separeringen mellan kön och etnicitet till att osynliggöra kvinnor vilkas utsatthet skapas i intersektionen mellan kön och etnicitet. Av intervjumaterialet är det möjligt att utläsa att specifika villkor för maktutövande och underordning skapas just i denna intersektion.

Intervjupersonernas erfarenheter av diskriminering visar också på relevansen av att analysera dessa erfarenheter intersektionellt. Av intervjusvaren kan man konstatera att utsattheten för diskriminering, i likhet med möjligheter att hantera diskriminerande situationer, även påverkas av klasstillhörighet och sexuell läggning. Svårigheterna att empiriskt skilja mellan å ena sidan den diskriminering som har sin grund i etniska stereotyper och rasism och å andra sidan den som har sin grund i en könsordning eller heteronormativa uppfattningar kan relateras till den komplexitet som präglar de olika situationer där diskriminering

förekommer. De kan också relateras till de analytiska begränsningarna hos kategorier som ”invandrare”, ”svenskar”, ”kvinnor”, ”homosexuella” när det gäller att förklara och förstå förekomsten av diskriminering. Alla dessa tillkortakommanden aktualiserar därmed behovet av ett teoretiskt perspektiv som kan problematisera den simultana effekten av olika diskrimineringsgrunder.

Den institutionella ramen

Hittills har uppmärksamheten riktats mot mekanismer, värderingar och världsbilder som fastställer invandrare och personer med invandrarbakgrund som annorlunda och underlägsna. Samspelet mellan å ena sidan majoritetssamhällets föreställning och praktiker och etnifierade gruppers strategier för att bemöta dessa sker inte i ett vakuum. Det här avsnittet har sin fokus på den institutionella ramen där diskrimineringen äger rum. Avsikten är att på basis av intervjumaterialet initiera en diskussion om möjliga förändringar i den rådande institutionella praktiken som kan bidra till att motverka förekomsten av diskriminering.

Att erkänna förekomsten av diskriminering som ett problem

Många intervjuade återkommer till behovet av att synliggöra diskriminering och diskutera öppet på vilket sätt som universiteten ska arbeta i framtiden. Det är en viktig arbetsmiljöfråga som måste ges en plats i det övriga arbetsmiljöarbetet inom universitetet. Däremot finns det stor tveksamhet inför mångfaldsstrategiernas förmåga att övervinna de ojämlikheter som bygger på etniska och andra kategoriseringar.

Synliggör diskrimineringens rasistiska innehåll

Förekomsten av diskriminering är kopplad till rasistiska föreställningar – som konstruktionen av invandrare, särskilt med bakgrund i länder utanför västvärlden, som annorlunda och underlägsna. Detta är en upplevelse som många studenter födda och/eller uppväxta i Sverige förmedlar i intervjuerna. Medvetenheten om denna koppling möjliggör en tydligare fokus och större effektivitet i antidiskrimineringsarbetet.

Det behövs både tydliga regler och en attitydförändring

För att åstadkomma en förändring behövs en översikt av det nuvarande regelsystemet och dess effekter på diskrimineringen. Många menar dock att det inte räcker med ytterligare regler utan att det behövs en attitydförändring. Undersökningen visar dock att såväl otydliga regler som avsaknad av klara principer, som är möjliga att konkretisera, utvärdera och följa upp, ger diskriminerande krafter större spelrum. Även om reglerna inte kan förhindra rasistiska och/eller diskriminerande åsikter är de institutionella regelverken centrala för att motverka effekterna av diskriminering och rasism.

Det behövs också ett perspektivskifte som ger den person som utsätts för diskriminering tolkningsföreträde

Att bli diskriminerad och att dessutom bli utsatt för omgivningens ifrågasättande, nonchalans och misstänkliggörande kan ses som dubbel diskriminering. Inter-

nationell forskning visar att förnekande av diskriminering och rasism har historiskt sett varit vanliga strategier för att bevara den etniska rangordningen. Att bli diskriminerad och därtill ifrågasatt eller nonchalerad av omgivningen kan upplevas som en dubbel kränkning för den drabbade.

När det gäller tolkningsföreträdesfrågan finns det viktiga insikter att hämta från den feministiska forskningen, beträffande könstrakasserier och våld mot kvinnor. Nolltolerans bör vara en självklar utgångspunkt också för antidiskrimineringsarbetet.

Arbetet mot diskriminering måste ta hänsyn till den diskriminering som förekommer i samhället i övrigt

Detta är särskilt viktigt när det gäller studenter som måste komma i kontakt med andra samhällsaktörer under studietiden, vid till exempel praktik, kontakt med myndigheterna, med mera. Det är viktigt att kunna erbjuda studenterna (och personalen) stöd om och när det uppstår diskriminerande situationer. De intervjuade efterlyser tydliga rutiner för att hantera dessa situationer.

Rekrytering och kvotering

Uppsala universitets försök att införa kvotering inom strategiska utbildningsprogram under 2004 kan ses som ett pionjärarbete, trots de rättsliga efterverkningar som ledde till att universiteten tvingades betala skadestånd till två studenter som ansåg sig bli diskriminerade av denna kvotering. Kvoteringen välkomnas av flertalet intervjuade. Många påpekar dock att det behövs en tydligare argumentation än hittills. En diskussion som utgår från den strukturella diskriminering som finns inom skolvärlden och i samhället är nödvändig för att problematisera föreställningar om neutrala och objektiva antagningsregler.

Av intervjumaterialet kan det konstateras att krympande resurser bidrar till att öka den strukturella diskrimineringen. Å ena sidan leder bristande resurser till tidsbrist och till en ökad risk för stereotypisering. Lärare, handledare och studenter hinner helt enkelt inte ta sig den tid som behövs för att se individen bakom schablonen. Å andra sidan ökar avståndet mellan individerna och möjligheterna till möten minskar. Undervisningstillfällena är alltför få påpekar många studenter. Samtidigt efterlyser forskare och lärare mer tid för studenterna. Detta har särskilt betydelse när det gäller institutionernas möjligheter att fånga upp och bistå studenter som behöver extra stöd. Bristande resurser är också en anledning till att många institutioner satsar på en starkare profilering på bekostnad av en breddning av kompetensen. Av detta är det möjligt att dra slutsatsen att ett effektivt antidiskrimineringsarbete förutsätter ökade resurser inom universiteten.

Avslutande kommentarer

”Jag har aldrig blivit diskriminerad men...” är en replik som återkommer i många intervjuer. Trots detta visar intervjumaterialet att särbehandlingen av personer med invandrarbakgrund och deras barn förekommer i olika former och i vitt skilda sammanhang. Genom att använda människors berättelser om diskriminering ger denna undersökning en inblick i de komplexa utsorteringsprocesser som skapar ojämlika villkor i den akademiska världen. Att hela tiden få bekräftat att man är en avvikelse och ett undantag är exempel på osynliga men högst påtagliga markörer på att man befinner sig i ett underläge där majoritetssamhällets rätt att definiera (och utesluta) tas för given.

Informanternas berättelser ger uttryck för en mängd olika erfarenheter och sätt att uppleva utanförskap. I studien uppfattas människors berättelser som en process där tidigare erfarenheter av diskriminering kan begripliggöras och artikuleras. Berättelserna innebär således inte bara en återgivning av upplevda händelser, utan också ett försök att skapa en tolkningsram för att förstå situationer som väckt frågor, obehag och funderingar. Det finns studenter och forskare som varit hårt drabbade, medan andra har haft möjlighet att parera effekterna av diskriminering. Individuella strategier, skilda livshistorier, generationsskillnader och även öppenheten i de olika institutionella miljöerna och hos institutionsledning och arbetskamrater gör att erfarenheter av den strukturella diskrimineringen varierar avsevärt. Oavsett individuella variationer gör diskrimineringens strukturella karaktär att alla, utan undantag, måste förhålla sig till det faktum att de *kan* bli utsatta. Diskrimineringen har på så sätt följer för människors agerande, för deras val och strategier, även när den inte förekommer. Undersökningens resultatet visar att diskriminering och rasism utgör viktiga förståelseramar för hur intervjupersonerna tolkar sin egen situation och bedömer sina möjligheter inom universitetsvärlden och, för studenternas del, i det framtida arbetslivet.

I berättelserna är det möjligt att skilja mellan två stora grupper. Den första är de erfarenheter som personer som har invandrat till Sverige som vuxna förmedlar. I dessa berättelser är erfarenheter av osynlighet, förbiseende och ifrågasättande starka komponenter i skapandet av utanförskap. I den andra gruppen, i första hand studenter som är födda och/eller uppväxta i Sverige, är utanförskapet kopplat till kommentarer som öppet eller dolt definierar dem som ett undantag på universitetet. Det är också denna grupp som tydligast identifierar en rasistisk undertext i de negativa förväntningar med vilka de bemöts, eller till vilka de associeras av omgivningen. I den mån som dessa ungdomar är väl förtrogna med språket, skolsystemet och studier på högskolan är det i första hand kommentarerna om utseende, klädsel, efternamn och familjesituation som placerar dem utanför den ”svenska” normen.

Det är viktigt att notera det samspel som råder mellan universitetsvärlden och det omgivande samhället. De intervjuade har med sig erfarenheter av diskriminering, utanförskap och rasism som påverkar såväl självuppfattningen som perceptionen av majoritetssamhället. Ingen kommer till universitetet som ett oskrivet blad men den akademiska världen står inte heller utanför de maktstrukturer som tilldelar människor olika positioner på basis av nationalitet, hudfärg eller klädval.

Majoritetssamhällets självklara företrädare när det gäller att definiera vad som är önskvärt, tillåtet, bra, moraliskt korrekt med mera, sätter djupa spår i bemötandet av personer som på grund av sin nationalitet, sitt utseende, uttal eller efternamn betraktas som avvikelser från en normativ svenskhet. Ett sådant förhållningssätt stänger möjligheterna till en jämbördig dialog och låser fast vad som kan uppfattas som kunskap, färdigheter, kompetens med mera. Av intervjusvaren kan man utläsa en undertryckt frustration över att påminnas om en position utanför den svenska normen, en position som innebär att utestängas från vissa privilegier och att behöva kämpa för det som är självklara rättigheter för andra.

Att utsättas för tillrättavisningar, att behöva svara på kränkande frågor, att förhålla sig till omgivningen utifrån en försvarsposition är alla komponenter i en process som disciplinerar invandrare med den svenska normen som mått, en norm som även exkluderar barn till invandrare som är födda och uppvuxna i Sverige och som alltjämt tycks betraktas som ett undantag i den akademiska världen. Ett undantag som kommenteras och markeras på en mängd olika sätt. Dessa återkommande markeringar kan också tolkas som en bekräftelse på att etnicitet är något som görs och att det performativa och processuella är centrala (och nödvändiga) inslag i realiserandet av etniska skiljelinjer. I detta sammanhang är begreppet microaggression ett effektivt verktyg för att illustrera de många (till synes oskyldiga) sätt genom vilka personer med invandrarbakgrund förpassas till en position som avvikande och annorlunda. Begreppet synliggör också hur dessa markeringar upplevs av dem som drabbas. Begreppet har också visat sig fruktbart för att illustrera hur den strukturella diskrimineringen skapas och reproduceras i och genom människors (o)avsiktliga handlingar.

Den strukturella diskrimineringen sätter djupa spår i människornas självuppfattning och i deras syn på samhället i övrigt. Att förneka, distansera sig eller försöka stå över den som diskriminerar är vanligt förekommande strategier bland de intervjuade. Ett skäl till att inte vilja tänka på diskrimineringen är att det skulle innebära att ta en konflikt med arbetskamrater, lärare och/eller kurskamrater. Intervjumaterialet visat att personer som drabbas av diskriminering måste satsa mycket energi och tid på att kunna förhålla sig till den utan att bli fast i en bitterhet som förhindrar studierna eller förvärrar relationerna på arbetsplatsen

Intervjusvaren visar också den etniska ordningens instabila karaktär. Den måste markeras och återskapas hela tiden. Påpekanden om utseende, språkbruk,

kulturell olikhet, kompetens med mera, håller etniska gränser vid liv samtidigt som det finns ett regelverk som ska garantera allas lika rättigheter. Få intervju-personer berättar om fall av direkt diskriminering, men alla tycks förhålla sig till diskriminering på ett eller annat sätt. Diskrimineringen finns inte överallt och den ger sig inte alltid till känna. Men den tycks vara verksam hela tiden inte minst genom vetenskapen om att man *kan* bli utsatt för diskriminering.

Intervjusvaren ger anledning att problematisera den strukturella diskriminering som vilar på dikotomin ”svenskar” och ”invandrare”. Den problematiska kategorin *invandrare* räcker inte till för att förklara relationer av tillhörighet och utanförskap. Som en av intervjupersonerna påpekade finns det invandrare och invandrare. Diskrimineringens nära koppling till rasistiska föreställningar blottläggs av den privilegierade ställning som forskare som invandrat från bland annat den anglosaxiska världen åtnjuter inom akademien. Gemenskap och tillhörighet skapas också utifrån rasistiska föreställningar, vilket med automatik exkluderar personer som aldrig har invandrat till Sverige men som tillskrivs en plats utanför vithetens privilegier.

Avslutningsvis är det nödvändigt att påpeka att intervjusvaren också visar relevansen av att analysera den strukturella diskrimineringen ut ett intersektionellt perspektiv. Som det påpekats ovan är etniskt baserade dikotomier ett alldeles för grovt instrument för att analysera de komplexa situationer där diskriminering förekommer. Könstillhörighet, klassbakgrund och sexuell läggning har också stor betydelse när det gäller såväl människors utsatthet för diskriminering som individens möjligheter att hantera diskriminerande handlingar. En följd av detta är att den strukturella diskrimineringen bör analyseras i förhållande till andra relationer av förtryck och särskilt i ljuset av de maktresurser (eller den avsaknad av maktresurser) som följer av andra strukturella positioner i samhället. Ett intersektionellt perspektiv kan i detta sammanhang bidra till att problematisera hur utsattheten för diskriminering uppkommer i olika situationer men även till att lyfta fram de strategier och förhållningssätt som utmanar en diskriminerande ordning.

Referenser

- Agamben Giorgio (2005) *Undantagstillståndet*. Siteedition1: Lund.
- Ambjörnsson Fanny (2004) *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Ordfront: Stockholm.
- Azar Michael (2004) ”Den koloniala bumerangen och kulturdiskursen” i Oscar Pripp (red) *Mångfald i kulturlivet*. Mångkulturell centrum: Botkyrka.
- Bondeham Fredrik (2001) *I jämställdhetens tecken. Semiotiska fragment*. Rapport 28, Enheten för utveckling och utvärdering, Uppsala universitet: Uppsala.
- Connolly Paul & Troyne Barry (red) (1997) *Researching Racism in Educacion*. Open University Press: Buckingham.
- de los Reyes Paulina (2001) *Mångfald och differentiering. Diskurs, olikhet och normbildning inom svenskforskning och samhällsdebatt*. SALTSA/Arbetslivsinstitutet: Stockholm.
- de los Reyes Paulina & Martinsson Lena (2005) *Olikhetens paradigm. Intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetsskapande*. Studentlitteratur: Lund.
- de los Reyes Paulina & Mulinari Diana (2005) *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över o(jäm)likhetens landskap*. Liber: Lund.
- de los Reyes Paulina & Wingborg Mats (2002) *Vardagsdiskriminering och rasism. En kunskapsöversikt*. Integrationsverket: Norrköping.
- de los Reyes Paulina, Molina Irene & Mulinari Diana (red) (2002) *Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Atlas: Stockholm.
- Eriksson Urban (2006) ”Den belägrade Andra och undantagstillståndets förtryck – erfarenheter av etnisk diskriminering i möte med polisen” i Paulina de los Reyes (red) *Om välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*. Rapport till utredningen om Makt, integration och strukturell diskriminering, SOU 2006:37, Fritzes: Stockholm.
- Essed Philomena (1991) *Understanding Everyday Racism*. Sage: Newbury Park.
- Essed Philomena (2005) ”Vardagsrasism” i Paulina de los Reyes & Masoud Kamali (red) *Bortom vi och dom. Teoretiska perspektiv på makt, integration och strukturell diskriminering*. Rapport till utredningen om Makt, integration och strukturell diskriminering, SOU 2005:41, Fritzes: Stockholm.
- Fazlhashemi Mohammed (2002) *Möten, myter och verkligheter. Studenter med annan etnisk bakgrund berättar om möten i den svenska universitetsvärlden*. Skriftserie från Universitetspedagogiskt centrum 2002:1.
- Fenton Steve (1999) *Ethnicity, Racism, Class and Culture*. MacMillan: London.
- Fishman Stephen M & Mc Carthy Lucille (2005) ”Talk about race: when student stories and multicultural curricula are not enough” *Race, Ethnicity and Education*, vol 8, nr 4.

- Hertzberg Fredrik (2003) *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet. Hur arbetsförmedlare förstår en etnisk segregerad arbetsmarknad*. Arbetsliv i omvandling 2003:7, Arbetslivsinstitutet: Stockholm
- Integrationsverket (2006) *Upplevelser av etnisk diskriminering hos utrikesfödda personer i Sverige 2005*. Integrationsverket: Norrköping.
- Karolinska Institutet (2005) *Vidgade perspektiv i utbildningen. Sjuksköterske- och läkarstudenter granskar sin utbildning utifrån kön, sexuell läggning, etnicitet, religion och funktionshinder*. http://www.medicinskaforeningen.se/images/stories/pdf/broschyren/vidgade_perspektiv.pdf.
- Konur Ozcan (2002) "Disability and racial discrimination in Employment in Higher Education" i Law Ian, Phillips Deborah & Turney Laura (red) *Institutional Racism in Higher Education*. Treatham Books: UK.
- Law Ian, Phillips Deborah & Turney Laura (red) (2002) *Institutional Racism in Higher Education*. Treatham Books: UK.
- Lopez Gerardo & Parker Laurence (red) (2003) *Interrogating Racism in Qualitative Research Methodology*. Peter Lang: New York.
- Purwar Nirmal (2002) "Fish in or out water: a theoretical framework for race and the space in the academia" i Law Ian, Phillips Deborah & Turney Laura (red) (2002) *Institutional Racism in Higher Education*. Treatham Books: UK.
- Rattansi Ali (1992) "Changing the subject? Racism, Culture and Education" i James Donald & Ali Rattansi (red) *'Race' Culture & Difference*. Sage Publications: London.
- Ricoeur Paul (1980) "Narrative and time", *Critical Inquiry*, vol 7, nr 1.
- Said Edward (2000) *Utan hemvist. En självbiografi*. Ordfront: Stockholm.
- Saxonberg Steven & Sawyer Lena (2006) "Uteslutningsmekanismer och etnisk reproduktion inom Akademin" i Lena Sawyer & Masoud Kamali (red) *Utbildningens dilemma*. Rapport till utredningen om Makt, integration och strukturell diskriminering, SOU 2006:40, Justitiedepartementet, Fritzes: Stockholm.
- Sernhede Ove & Johansson Tomas (red) (2001) *Identitetens omvandlingar: black metall, magdans och hemlöshet*. Daidalos: Uddevalla.
- Solórzano Daniel (1998) "Critical Race Theory, Race and Gender microaggressions and the experience of Chicana and Chicano Scholars", *Qualitative Studies in Education*, vol II, nr 1.
- SOU 1995: 110 *Viljan att veta och viljan att förstå. Kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning*. Utbildningsdepartementet, Fritzes: Stockholm.
- SOU 2005:41 *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Rapport till utredningen om Makt, integration och strukturell diskriminering, Justitiedepartementet, Fritzes: Stockholm.

- SOU 2005:56 *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*. Betänkande till till utredningen om strukturell diskriminering, Justitiedepartementet, Fritzes: Stockholm.
- SOU 2006:60 *På tröskeln till lönearbete. Diskriminering, exkludering och underordning av personer med utländsk bakgrund*. Rapport till utredningen om Makt, integration och strukturell diskriminering, Justitiedepartementet, Fritzes: Stockholm.
- SOU 2006:79 *Integrationens svarta bok. Agenda för jämlikhet och social sammanhållning*. Betänkande till utredningen om Makt, integration och strukturell diskriminering, Justitiedepartementet, Fritzes: Stockholm.
- Ware Vron & Back Les (2002) *Out of Whiteness. Color, politics and Culture*. The University of Chicago Press: Chicago.

Senast utgivna nummer i Arbetslivsinstitutets
vetenskapliga skriftserie ARBETSLIV I OMVANDLING

2005

- 12 PerOla Öberg och Torsten Svensson (red):** Power and institutions in industrial relation regimes. Political science perspectives on the transition of the Swedish model.
- 13 Anders Hallqvist:** Arbetsliv och mobilitet – en forskningsöversikt.
- 14 Anna Lundstedt:** Vit governmentalitet. "Invandrarkvinnor" och textilhantverk – en diskursanalys (avhandling).
- 15 Marianne Döös, Marika Hanson, Tomas Backström, Lena Wilhelmson och Åsa Hemborg:** Delat ledarskap i svenskt arbetsliv – kartläggning av förekomst och chefers inställning.
- 16 Fredrik Augustsson:** They Did IT. The Formation and Organisation of Interactive Media Production in Sweden (avhandling).

2006

- 1 Johan Hofvendahl:** Riskabla samtal – en analys av potentiella faror i skolans kvarts- och utvecklingssamtal (avhandling).
- 2 Elisabeth Sundin och Gunilla Rapp:** Städerna som försvann. Individerna i den offentliga sektorn.
- 3 Calle Rosengren:** Tiden som form och upplevelse – om relationen mellan arbete och tid.
- 4 Harry Petersson, Vesa Leppänen, Sandra Jönsson och Joakim Tranquist (red):** Villkor i arbete med människor – en antologi om human servicearbete.
- 5 Gunilla Rapp och Elisabeth Sundin:** Deltidsarbetslöshet som lösning eller problem för arbetsgivare och företagare.
- 6 Jenny Sahlström och Carina Bildt:** "Vet ej" – en studie av heteronormativitet i arbetslivet.
- 7 Klas Levinson och Jan Wallenberg:** Partssamverkan i offentlig verksamhet – en undersökning av svensk ledningsmodell i förändring.
- 8 Christian Lundahl:** Viljan att veta vad andra vet. Kunskapsbedömning i tidig-modern, modern och senmodern skola (avhandling).
- 9 Gunilla Olofsdotter:** I skärningspunkten mellan motstridiga krav och intressen – om ledarskap i bemanningsföretag.

10 Kerstin Nilsson: Äldre medarbetares attityder till ett långt arbetsliv. Skillnader mellan olika yrkesgrupper inom hälso- och sjukvården.

11 Eskil Ekstedt och Elisabeth Sundin (red): Den nya arbetsdelningen – arbets- och näringslivets organisatoriska omvandling i tid, rum och tal.

12 Joakim Landahl: Auktoritet och ansvar. Lärares fostrans- och omsorgsarbete i historisk belysning (avhandling).

13 Ann Hedlund: Från elev till verksam timmerman – en utvecklingsprocess. Utbildning, yrkeserfarenhet och arbetets attraktivitet.

14 Anders Wikman: Arbetslivets omvandling genom organisatoriska förändringar – en första sammanfattning från Arbetslivsinstitutets kohortstudie.

15 Lena Gonäs, Lennart Hallsten och Roland Spånt: Uppsagdas och arbetslösas villkor och hälsa – en översikt av forskningen 1995–2005.

16 Åsa Mäkitalo (red): Att hantera arbetslöshet. Om social kategorisering och identitetsformering i det senmoderna.

17 Elisabeth Sundin och Annette Thörnquist (red): När anställda blir företagare. Studier om företagande i ett strukturomvandlings- och arbetsmarknadsperspektiv.

2007

- 1 Åke Sandberg, Fredrik Augustsson och Anne Lintala:** IT and Telecom Companies in Kista Science City, Northern Stockholm – Activities, Networks, Skills and Local Qualities.
- 2 Saeid Abbasian och Carina Bildt:** Kvinnors egenföretagande inom upplevelse-ekonomi. Berättelser från Degerfors och Gotland.
- 3 Anna Eklöf och Carina Bildt:** Hälsa, arbete och kön – en utvärdering av en jämställdhetsåtgärd inom vården.
- 4 Ursula Hård, Elisabeth Sundin och Malin Tillmar:** Kvinnors företagande – arbetsmarknadsbeteende och organisatorisk lösning.
- 5 Paulina de los Reyes:** Att segla i motvind. En kvalitativ undersökning om strukturell diskriminering och vardagsrasism inom universitetsvärlden.